

مدیریت و توزیع کارآمد ریسک در قراردادهای نفت و گاز از طریق شروط قراردادی

مقاله علمی - پژوهشی

دکتر محمدمهدی حاجیان* - سیده شیدا سلیمی**

چکیده:

نظر بر طیف وسیع ریسک‌هایی که طرفین قرارداد در پروژه‌های نفت و گاز با آن مواجه هستند، استراتژی‌های مدیریت ریسک، جهت کاهش هزینه‌های ناشی از ریسک‌ها، کاهش اختلافات میان طرفین قرارداد و درنهایت دستیابی به اهداف تجاری قرارداد، نقشی اساسی ایفاء می‌کنند. تخصیص قراردادی ریسک‌های پروژه از طریق درج شروط کلیدی توزیع ریسک در قرارداد، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای مدیریت ریسک، به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای در سال‌های اخیر در قراردادهای نفت و گاز موردتوجه قرار گرفته است، به‌طوری‌که اجرای موفق هر پروژه در گروی طراحی قراردادی کارآمد است که با انتقال مسئولیت مدیریت و تحمل ریسک‌ها به طرفی که در بهترین موقعیت برای مدیریت آنها قرار دارد، منجر به توزیع بهینه و عادلانه ریسک‌های پروژه گردد.

این مقاله استفاده از انواع مکانیسم‌های قراردادی توزیع ریسک در قراردادهای نفت و گاز، از قبیل شرط عدم‌مسئولیت، شرط تحدید مسئولیت، شرط مصونیت، شرط وجه التزام و شرط الزام به اخذ پوشش‌های بیمه‌ای مشخص را موردبررسی قرار می‌دهد و در انتها بی‌اعتباری شروط قراردادی را زمانی که منجر به تخصیص ناعادلانه ریسک می‌شوند، موردبحث قرار می‌دهد.

مجله پژوهش‌های حقوقی (فصلنامه علمی)، شماره ۴۴، زمستان ۱۳۹۹
صفحه ۲۱۳-۲۴۹، تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۰۴/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۷/۰۲

* استادیار گروه حقوق خصوصی و اقتصادی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران،

Email: hajian@atu.ac.ir

ایران

** دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد حقوق نفت و گاز، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی،

Email: sheidasalimi94@yahoo.com

تهران، ایران، نویسنده مسئول

کلیدواژه‌ها:

شروط قراردادی، توزیع ریسک، پروژه‌های نفت و گاز.

مقدمه

بدون شک جایگاه ویژه و استراتژیک کشور ایران در برخورداری از ذخایر نفت و گاز در جهان باعث گردیده است، صنعت نفت و گاز که تأمین‌کننده اصلی درآمدهای ارزی کشور می‌باشد، به بزرگ‌ترین و مهم‌ترین صنعت تأثیرگذار بر اقتصاد کشور تبدیل گردد.^۱ طبیعت پرریسک صنعت نفت و گاز، ریسک‌های زیادی را برای طرفین قرارداد مطرح می‌کند؛ بنابراین نحوه مدیریت منسجم و سیاست‌گذاری صحیح در ارائه راهکارهای مناسب و عمل قابل‌رقابت در عرصه بین‌المللی، باتوجه به حجم عظیم ریسک‌های موجود در صنعت نفت و گاز از اهمیت بسزایی برخوردار است. مدیریت ریسک فرایندی نظام‌مند و پیوسته در شناسایی، طبقه‌بندی، ارزیابی و تجزیه و تحلیل ریسک و سپس طرح استراتژی‌هایی برای اداره ریسک در تمام سطوح یک فعالیت می‌باشد. تنظیم قراردادهای کارآمد، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای مدیریت ریسک در پروژه، ضمن حمایت از ریسک‌پذیری بهینه و ایجاد تعادل بین فرصت‌ها و خطرات می‌تواند طرفین قرارداد را در مسیر دستیابی به اهداف قراردادی خویش یاری رساند.^۲ در این راستا، توزیع قراردادی ریسک، از طریق درج شروط قراردادی، ضمن تخصیص صحیح ریسک به طرفی که با کمترین هزینه می‌تواند ریسک‌های مزبور را کنترل نماید و پیش‌بینی هویت شخص متحمل مسئولیت در صورت وقوع حادثه‌ای مشخص، موجب کاهش منازعات و اختلافات حقوقی، برقراری عدالت معاوضی، ایجاد رابطه برنده - برنده میان طرفین قرارداد و حفظ ثبات و امنیت در قراردادها می‌گردد؛^۳ چراکه بسیاری از دعاوی و اختلافاتی که در خلال اجرای پروژه‌ها ایجاد می‌شوند، ناشی از عدم توجه جدی به بحث تخصیص ریسک به هنگام انعقاد قرارداد و در نظر گرفتن تدابیر مناسب برای مقابله با آن می‌باشد.

مسئله توزیع بهینه ریسک به‌ویژه در صنعت نفت و گاز که چندین طرف درگیر در پروژه هستند، یکی از مهم‌ترین فرایندهای تصمیم‌گیری است که می‌تواند منجر به موفقیت پروژه

۱. عطیه صفری، «شناسایی و بیمه مخاطرات (ریسک) توسعه و بهره‌برداری میدین نفت و گاز فراساحلی با تکیه بر چهارچوب قراردادی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۵)، ۲۶.

۲. حمیدرضا علومی و آزاده حاج محمدجعفر، «بررسی تخصیص مسئولیت ریسک‌های سیلان و فوران در قراردادهای حفاری دریایی و امکان پوشش بیمه‌ای آن ریسک‌ها»، *مطالعات حقوقی انرژی* ۳(۱) (۱۳۹۶)، ۶۲.

3. Robert Cooter and Thomas Ulen, *Law and Economics* (Boston: Pearson Education, 2016), 354.

شود. باتوجه به تفاوت در میزان توانایی تحمل ریسک کارفرما و پیمانکار، توزیع منصفانه ریسک از مهم‌ترین مؤلفه‌های ارزیابی قراردادهای می‌باشد. اگر ریسکی که به پیمانکار تحمیل می‌شود با پاداشی که پرداخت می‌شود، متناسب نباشد، آنگاه قرارداد بهینه نخواهد بود و پیمانکار انگیزه کافی برای فعالیت‌های پرریسک در مناطق پیچیده و دشوار را نخواهد داشت.^۴ لذا چالش‌انگیزترین جنبه طراحی و تدوین یک قرارداد نفت و گاز، تصمیم‌گیری درباره چگونگی تقسیم عادلانه ریسک‌ها میان طرفین قرارداد در عین حال رسیدن به اهداف تجاری قراردادی و ارتقای عملیات اجرایی پروژه از حیث زمان و هزینه بدون قربانی کردن کیفیت می‌باشد.^۵ بنابراین اجرای موفق پروژه، در گروی طراحی ساختار مناسب قراردادی است که با درج شروط کلیدی انتقال و تخصیص ریسک، منجر به توزیع مسئولیت مدیریت و تحمل ریسک‌ها به شکل کارآمد و بهینه گردد.

نظر به اینکه متداول‌ترین و مهم‌ترین شیوه تخصیص ریسک در قراردادهای درج شروط توزیع مسئولیت در قرارداد می‌باشد، در این مقاله انواع شروط قراردادی از جمله، شرط عدم مسئولیت، شرط تحدید مسئولیت، شرط وجه التزام، شرط مصونیت و همچنین شرط الزام به اخذ پوشش‌های بیمه‌ای مشخص که به‌عنوان مکانیسم توزیع قراردادی ریسک در طول هدف نهایی مدیریت پروژه، در قراردادهای نفت و گاز به‌طور معمول مورد استفاده قرار می‌گیرند، مورد بررسی قرار گرفته و در انتها بی‌اعتباری شروط قراردادی زمانی که منجر به تخصیص ناعادلانه و غیرعقلایی ریسک می‌شوند نیز بررسی می‌گردد.

۱- تعریف ریسک و انواع آن در قراردادهای نفت و گاز

ریسک را می‌توان به‌عنوان امکان یا احتمال عدم‌دستیابی به نتیجه موردنظر یا میزان تأثیر منفی که پیامدهای ناگوار یک حادثه ممکن است بر نتایج موردانتظار داشته باشد، تعریف کرد.^۶ بر اساس هدف مدیریت کارآمد ریسک، ریسک معنای خاصی دارد و به‌عنوان امکان وقوع خسارت یا ضرری مرتبط با فعالیت یا احتمال وقوع حادثه‌ای که ممکن است منجر به ورود خسارت به حیات، اموال یا محیط‌زیست یا منجر به اختلافات تجاری و دادخواهی شود،

۴. علی طاهری فرد و مصطفی سلیمی فر، «بررسی توزیع ریسک در نسل‌های اول، دوم و سوم قراردادهای بعب مقابل توسعه»، فصلنامه اقتصاد انرژی ایران ۳(۹) (۱۳۹۳)، ۱۵۲.

5. Nael G. Bunni, *Risk and Insurance in Construction* (New York: Spon Press, 2011), 127.

6. Aleka Mandaraka-Sheppard, *Modern Maritime Law* (New York: Informa Law from Routledge, 2013), Vol. 2: Managing Risk and Liabilities, 5.

شناخته می‌شود؛ اما بر اساس آخرین راهنمای مدیریت ریسک مؤسسه مدیریت پروژه^۷، ریسک نه صرفاً عامل تأثیرگذاری منفی بلکه رویدادی نامطمئن و موقتی که در صورت وقوع بر اهداف پروژه تأثیر مثبت یا منفی خواهد گذاشت، تعریف شده است.^۸ یکی از ریسک‌هایی که در پنجاه سال گذشته مورد توجه بسیاری قرار گرفته است، طیف گسترده ریسک‌های موجود در طرح‌ها و پروژه‌های صنعت نفت و گاز به‌ویژه در بخش فعالیت‌های بالادستی می‌باشد. این بدین دلیل است که ذاتاً فعالیت‌هایی که همراه با تولید انجام می‌شوند، مانند حفاری، استخراج، انتقال و پالایش، ضمن تجمع مبالغ زیاد سرمایه‌های در معرض خطر در یک محل، از پتانسیل بالای حادثه‌پذیری نیز برخوردار هستند. شایع‌ترین ریسک‌ها در صنعت نفت و گاز که تأثیرات نگران‌کننده‌ای را در پی دارد، عبارت‌اند از^۹ ریسک‌های بازرگانی (بازار)؛ ریسک‌های اقتصادی؛ ریسک‌های زمین‌شناسی (فتی)؛ ریسک‌های زیست‌محیطی؛ ریسک‌های سیاسی؛ ریسک‌های قانونی؛ ریسک‌های قراردادی و ریسک‌های مالی.

۲- مفهوم مدیریت ریسک

مدیریت ریسک، روش سیستماتیک به‌کارگیری اقدامات ایمنی، احتیاطی و جبرانی در تمام سطوح تجارت و به‌طور کلی فرایند شناسایی، سنجش و ارزیابی ریسک و سپس طرح استراتژی‌هایی برای اداره ریسک تا یافتن بهترین راه برخورد با ریسک می‌باشد. بدین جهت تمام شرکت‌های بزرگ دارای تیم‌های مدیریت ریسک هستند.^{۱۰} مدیریت ریسک باید بر مبنای اولویت‌بندی صورت پذیرد به این صورت که ریسک‌هایی با بیشترین زیان‌دهی و بالاترین احتمال وقوع در ابتدا و ریسک‌های با احتمال وقوع کمتر و زیان‌دهی پایین‌تر در ادامه مورد رسیدگی قرار گیرد و در انتها، کل هزینه ریسک‌های یک پروژه به‌طور کلی کاهش داده شود نه صرفاً هزینه‌های وارد به هر یک از طرف‌های متعاقد به‌طور جداگانه. شیوه مدیریت ریسک معمولاً با شناسایی ریسک‌های احتمالی شروع و سپس با ارزیابی و تجزیه و تحلیل ریسک با سنجش احتمال وقوع ریسک‌ها و تأثیرات آنها بر پروژه ادامه

7. PMBOK

8. American National Standard ANSI/PMI, *A Guide to the Project Management Body of Knowledge* (Pennsylvania: Project Management Institute, 2008), chapter 11, 273.

۹. جلال رجبی خاصوان، «ریسک‌های قراردادهای ای‌پی‌سی در صنعت نفت و گاز و نحوه مدیریت آنها»

(پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین‌الملل، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۰)، ۸۰-۱۹.

10. Dale Cooper, Stephen Grey, Geoffrey Raymond and Phil Walker, *Project Risk Management Guidelines* (England: John Wiley & Sons Ltd, 2005), 2.

می‌یابد. مرحله بعد واکنش و پاسخ درمقابل ریسک به صورت فرایند تنظیم یک استراتژی مدیریتی، شامل: تدوین مکانیسم توزیع ریسک و همچنین تدوین یک طرح مدیریتی برای حل کردن ریسک‌ها در هر شرایطی که بیش از یک طرف در یک پروژه شرکت دارد، با استفاده از تکنیک‌های مدیریت ریسک، شامل: الف) اجتناب از ریسک با انجام ندادن فعالیت‌هایی که باعث ایجاد ریسک می‌شوند^{۱۱}؛ ب) انتقال ریسک به بخش‌های دیگر از طریق انعقاد قرارداد و یا انجام بیمه؛ ج) کاهش اثرات ریسک با به‌کارگیری شیوه‌هایی که باعث کاهش شدت خسارات می‌شود؛ و درنهایت د) پذیرش ریسک درمقابل ریسک‌های کوچک‌تر که هزینه حفاظت از آنها بیشتر از کل زیان‌های احتمالی باشد و کلیه ریسک‌های غیرقابل اجتناب و انتقال خواهد بود.^{۱۲} درنهایت از طریق نظارت و کنترل بر ریسک‌ها به اصلاح انحرافات نسبت به برنامه‌های کاهنده ریسک با هدف حداکثرسازی نتایج رخدادهای مطلوب و به حداقل رساندن نتایج وقایع نامطلوب پرداخته می‌شود.^{۱۳} در ادامه به بررسی توزیع قراردادی ریسک از طریق شروط قراردادی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مکانیسم‌های مدیریت قراردادی ریسک خواهیم پرداخت.

۳- توزیع قراردادی ریسک

واژه مسئولیت که در منابع فقهی از آن تحت عنوان ضمان یاد می‌شود، خود به دو دسته مسئولیت قهری (الزامات خارج از قرارداد) و مسئولیت قراردادی تقسیم می‌شود.^{۱۴} زیرا جهت تحقق مسئولیت، بایستی منبع و منشأیی وجود داشته باشد تا فرد به‌موجب عدم‌رعایت آن به همراه سایر شرایط مسئول شناخته شود. این منبع گاه به‌موجب قانون و گاه به‌موجب قراردادی است که بر اساس حاکمیت اراده طرفین به‌وجود آمده است.^{۱۵} قرارداد تفاهمی اساسی و عهدی است میان دو یا چند طرف که به‌وضوح، وظایف، مسئولیت‌ها و تعهدات آنها

۱۱. علی اطمینان، «بررسی تأثیر عدم‌تخصیص متناسب ریسک در قراردادهای صنعت ساخت بر اجرای پروژه‌ها» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد عمران، مهندسی مدیریت و ساخت، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۸)، ۱۵.

۱۲. متین پدram، *نفت بی‌خطر* (تهران: نشر دنیای اقتصاد، ۱۳۹۲)، ۲۹-۲۵.

13. Terry Lyons and Martin Skitmore, "Project Risk Management in the Queensland Engineering Construction Industry: A Survey," *International Journal of Project Management* 22(1) (2004): 51.

۱۴. محسن صفری و حسین پاک‌طینت، «مسئولیت قهری قراردادی، تفاوت‌ها و کارکردها»، *فصلنامه حقوق*،

مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران ۴۰ (۴) (۱۳۸۹)، ۲۴۸.

۱۵. سعید بیگدلی، «تطبیق دیدگاه آندره تنک درخصوص مبنای مسئولیت مدنی و قراردادی با موضع قانون

مدنی ایران»، *پژوهش‌نامه حقوق اسلامی* ۱۵ (۴۰) (۱۳۹۳)، ۱۴۳.

را در برابر یکدیگر تعریف می‌کند. طبق قانون قرارداد، طرفین متعهد به رعایت کامل شرایط مندرج در قرارداد هستند؛ چراکه در هر قراردادی الزامات و تعهدات خاصی بر طرفین بار می‌شود که ممکن است با توافق، اثری قانونی را نادیده گرفته باشند، یا شرطی از شروط قراردادهای استاندارد را بی‌تأثیر کنند. لذا قراردادهای به هر وسعتی و به‌منظور تحقق هر هدفی باشند، به‌عنوان ابزاری برای توزیع مسئولیت استفاده می‌شوند و به‌وضوح تعیین می‌کنند که چه کسی ریسک مشخصی را به‌عهده می‌گیرد.^{۱۶}

بر اساس اصل اولیه مسئولیت قراردادی، هر فردی بایستی مسئولیت ناشی از تعهدات خود را پذیرا باشد و خسارت‌های احتمالی ناشی از مسئولیت‌های خود را که به طرف دیگر قرارداد یا اشخاص ثالث وارد می‌گردد، جبران نماید. لیکن پیچیدگی‌های موجود در قراردادهای صنعتی به‌ویژه قراردادهای حوزه نفت و گاز، باعث گردیده تا طرفین قرارداد با عبور از این مرزبندی، صرف‌نظر از قواعد اولیه، مسئولیت‌های قراردادی را به طرف دیگر قرارداد و یا شخصی ثالث خارج از قرارداد (که عمدتاً شرکت‌های بیمه‌ای هستند)، منتقل نمایند. نظر به اینکه در هر قرارداد طرفین به‌دنبال به حداقل رساندن ریسک‌های خود و درمقابل به حداکثر رساندن عایدی و نفع حاصل از قرارداد هستند؛ این امر منجر به ایجاد تنش و اختلاف میان طرفین قرارداد می‌گردد؛ اما به‌عنوان ابزاری پیشگیرانه جهت جلوگیری از ایجاد اختلاف، طرفین می‌توانند در زمان تنظیم و تدوین قرارداد با درج شروط رایج که برای تخصیص ریسک و تعیین حقوق و تعهدات متقابل به‌کار برده می‌شود تا حدی روابط قراردادی موجود را از مشاجرات احتمالی آتی مصون نگاه دارند^{۱۷} که این مهم از طریق مکانیسم‌هایی تحت عنوان شرط عدم‌مسئولیت، شرط تحدید مسئولیت، شرط مصونیت، شرط وجه التزام و درج شرط الزام به اخذ پوشش‌های بیمه‌ای معین در قراردادهای نفت و گاز ممکن می‌شود.^{۱۸}

تخصیص قراردادی ریسک، با تکیه بر اصل آزادی قراردادی در حداکثر نمودن بازده قرارداد، نسبت به تخصیص قانونی و یا قضایی ریسک مؤثرترین و کارآمدترین شیوه تخصیص ریسک به‌شمار می‌رود؛ زیرا طرفین در مقایسه با قضات راجع به موضوع اختلاف که به منافع شخصی آنها ارتباط دارد، نسبت به منافع خود بهتر قضاوت می‌کنند و با درج

16. Donald Charrett, *The Application of Contracts in Engineering and Construction Projects* (New York: Informa Law from Routledge, 2018), 33.

۱۷. شیوا دیلمی، «تخصیص ریسک در حقوق قراردادها» (پایان‌نامه دکتری تخصصی حقوق خصوصی، تهران:

دانشگاه تهران، ۱۳۹۶)، ۲۲۲.

18. David Downie, *Contractual Risk Allocations: Using Warranties, Exclusions, Indemnities and Insurance Provisions to Mitigate and Manage Risk* (California: Create Space Publisher, 2012), 3.

شروطی در قرارداد، ریسک را به بهترین گزینه برای کنترل یا تحمل ریسک تخصیص می‌دهند. علاوه بر این تخصیص قراردادی ریسک، منجر به جلوگیری از افزایش بی‌رویه هزینه‌های پروژه در خرید پوشش‌های بیمه‌ای مضاعف و همچنین جلوگیری از توقف در روند اجرایی پروژه به دلیل اختلافات قراردادی خواهد شد.

با وجود این، توزیع ریسک نامعقول یا نامتعادل در یک قرارداد ممکن است در نتیجه بی‌تجربگی طرفین مذاکره یا موقعیت مذاکره قوی‌تر یکی از طرفین قرارداد، حادث شود. این نابرابری ممکن است ریسک‌های جدیدی را به پروژه بیفزاید، به‌ویژه در جایی که طرفین به‌طور کامل ماهیت ریسک‌ها را درک نکرده‌اند یا واجد توانایی‌های ضروری برای مدیریت یا کنترل آنها نیستند. پذیرش یک ریسک خطرناک توسط یکی از طرفین قرارداد بدون اینکه توان مدیریت و پذیرش مسئولیت‌های آن را داشته باشد، برای طرف دیگر قرارداد نیز خطر قلمداد می‌شود؛ زیرا عدم‌دستیابی به جبران خسارت وارده و عدم‌استیفای حقوق قراردادی متعهدله در چنین وضعیتی در عمل تفاوت چندانی با فقدان چنین تخصیص ریسکی نخواهد داشت.^{۱۹}

بنابراین قرارداد می‌تواند به‌عنوان مبادله میان قیمت مدنظر پیمانکار برای به‌عهد گرفتن کار و تمایل او به پذیرش هر دو ریسک‌های قابل کنترل و غیرقابل کنترل، در نظر گرفته شود. در واقع تمایل و آگاهی یک طرف برای به‌عهد گرفتن ریسک در واکنش او به ریسک تأثیرگذار است. چنانچه هزینه تخصیص نامناسب ریسک، در واکنش پیمانکاران در تحویل کار با کیفیت پایین و یا اضافه نمودن مبلغ پیشنهادی خود در زمان برگزاری مناقصه قابل مشاهده است.^{۲۰} به همین ترتیب، قبل از توزیع ریسک توسط طرفین، نکات زیر باید موردتوجه قرار گیرد؛

کدامیک از طرفین سطح بالاتری از کنترل بر پیامدهای احتمالی را دارا می‌باشد؟

کدامیک از طرفین ظرفیت بیشتری برای به‌عهد گرفتن ریسک‌ها دارا می‌باشد؟

کدامیک از طرفین می‌تواند بهترین برآورد، ارزیابی و تخصیص هزینه را برای مدیریت ریسک‌ها داشته باشد؟

۱۹. عادل ابراهیم‌پور اسنجان، «نقش حقوقی و قراردادی عوامل سه‌گانه مسئولیت، شرط پذیرش مسئولیت، جبران خسارت و انتقال آن به شرکت‌های بیمه‌ای و تعامل آنها با یکدیگر در تخصیص خطرپذیری: موردکاوی قراردادهای بالادستی بیع متقابل در صنعت نفت و گاز ایران و قراردادهای امتیازی نفتی انگلستان» (پایان‌نامه دکتری تخصصی حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۵)، ۵۴.

20. K.C Lam, D. Wang, Patricia T.K. Lee and Y.T. Tsang, "Modeling Risk Allocation Decision in Construction Contract," *International Journal of Project Management* 25(5) (2007): 485.

کدام‌یک از طرفین معمولاً چنین ریسک‌هایی را در خلال تجارت خود به‌عهده می‌گیرد؟ آیا هزینه‌ای که طرف مسئول به‌عهده گرفتن ریسک دریافت می‌کند، منطقی و به‌صرفه است؟

آیا دریافت‌کننده ریسک، تحمل تبعات ریسک‌ها در صورت وقوع را دارا می‌باشد؟ آیا امکان بروز ریسک‌های دیگری (مثل ضعیف شدن پیمانکار یا ورشکسته شدن پیمانکار که منجر به پیشرفت کند یا شکست پروژه می‌گردد) به دلیل واگذار شدن این ریسک به طرف قرارداد وجود دارد؟^{۲۱}

به‌طور خلاصه، توزیع ریسک یکی از مهم‌ترین فرایندهای تصمیم‌گیری است که منجر به موفقیت پروژه می‌شود. بسیاری از دعاوی و اختلافاتی که در خلال پروژه‌های نفت و گاز ایجاد می‌شوند، ناشی از عدم توجه جدی به بحث تخصیص ریسک به هنگام انعقاد قرارداد و در نظر گرفتن تدابیر مناسب برای مقابله با آن است؛ درحالی‌که تخصیص صحیح ریسک در قرارداد با ایجاد تعادل در تعهدات طرفین سبب کاهش منازعات و اختلافات حقوقی، برقراری عدالت معاوضی و ایجاد رابطه برنده - برنده بین متعاملین و حفظ ثبات و امنیت در قراردادها می‌گردد؛ بنابراین چالش‌انگیزترین جنبه طراحی و تدوین یک قرارداد نفت و گاز، تصمیم‌گیری درباره چگونگی تقسیم عادلانه ریسک میان طرفین قرارداد، درعین حال رسیدن به اهداف تجاری قرارداد می‌باشد.

۴- مکانیسم‌های توزیع قراردادی ریسک در قراردادهای نفت و گاز

با وجود اینکه بر اساس ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی ایران، مسئولیت بر مبنای تقصیر استوار شده است و با پذیرش اصل تقصیر، متضرر، در صورت اثبات تقصیر عامل خسارت، مستحق جبران خسارت خواهد بود؛ لیکن علاوه بر این، اشخاص می‌توانند در زمان انعقاد قرارداد در خصوص میزان مسئولیت هر کدام از طرفین و نحوه جبران خسارت‌های احتمالی ناشی از ریسک‌های قراردادی توافق حاصل نمایند. اگر شروط قراردادی تعیین کنند که کدام‌یک از طرفین مسئول یا معاف از ریسک‌های مشخص می‌باشند، بدین ترتیب، ریسک در قرارداد توزیع می‌شود. شروط کلیدی خاصی که نوعاً به‌طور معین و مشخص جهت انتقال و

۲۱. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، «مدیریت ریسک در پروژه‌ها»، نشریه انتشارات

معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ۶۵۹ (۱۳۸۷)، ۲۲۵.

تخصیص ریسک در قراردادهای طراحی می‌شوند^{۲۲}، عبارتند از شروط تعهد به جبران خسارت به میزان مبلغ مقطوع تعیین شده در قرارداد (وجه التزام) و شروط معاف‌کننده مسئولیت از قبیل شروط عدم مسئولیت، شروط تحدید مسئولیت و شروط مصونیت. همچنین شروط قراردادی می‌تواند یک یا چند طرف را به اتخاذ سطح مشخص یا انواع خاصی از پوشش‌های بیمه‌ای ملزم نماید.^{۲۳}

۴-۱- شرط عدم مسئولیت^{۲۴}

شرط عدم مسئولیت از رایج‌ترین ابزارهای تخصیص قراردادی ریسک به‌شمار می‌رود. به‌موجب شرط عدم مسئولیت، طرفین قرارداد از حقوق خود و مسئولیت یا وظیفه جبران خسارات طرف مقابل که در اثر عوامل معینی به وقوع می‌پیوندد، چشم می‌پوشند و ریسک و مسئولیت یکی از طرفین را اگرچه ممکن است بر اساس قانون، مسئول جبران خسارت‌های وارده شناخته شود؛ با استفاده از شروط قراردادی به طرف دیگر قرارداد منتقل می‌کنند.^{۲۵} بنابراین در نتیجه اعمال شرط عدم مسئولیت، یکی از طرفین قرارداد از مسئولیت پذیرش ضرری که از یک ریسک مشخص به‌وجود می‌آید، معاف خواهد شد.

تفاوت میان شرط عدم مسئولیت و شرط مصونیت در این است که اثربخشی شرط عدم مسئولیت در خصوص حذف مسئولیت تحمّل و پذیرش ریسک مشخص برای یکی از طرفین قرارداد، به موقعیت مالی طرف دیگر قرارداد وابسته نیست؛ مانند عدم مسئولیت هر یک از طرفین قرارداد در مورد خسارت‌های غیرمستقیم از قبیل شرط عدم‌النفع که در ماده ۶ قرارداد ای‌پی‌سی اختصاصی نفت بیان گردیده است. درمقابل، همان‌طور که ذیلاً مشاهده خواهیم کرد، شرط مصونیت، دربردارنده بازپرداخت خسارتی است که هم‌اکنون رخ داده است. لذا اثربخشی آن به توانایی مالی طرف مصون‌کننده بستگی دارد.

22. Risk Allocation Provisions (PAPs)

23. Wan Zulhafiz Zahari, "On the Contractual Risk Allocation in Oil and Gas Projects," *The Law Review* (2017): 168-193, 174, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3052064>.

24. Exclusion Clause

۲۵. احمد ماکویی، ایرج مهدوی و فاطمه فرخیان، «تخصیص مناسب ریسک به کارفرما و پیمانکار در اجرای پروژه‌ها» (مقاله ارائه‌شده در چهارمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت پروژه تهران، پورتال جامع علوم انسانی، ۱۳۸۷)، ۴.

در خصوص اعتبار شرط عدم مسئولیت بحث‌های زیادی وجود دارد که ذیلاً به طور مختصر به آن می‌پردازیم.^{۲۶}

در کشور فرانسه، وضع شرط عدم مسئولیت قبل از ورود خسارت، تنها در خصوص مسئولیت‌های قراردادی به جهت ایجاد سبب و مقتضی مسئولیت به واسطه انعقاد عقد، مورد پذیرش قرار گرفته است. با وجود این، اگرچه بنا بر نظر اکثریت حقوق دانان فرانسه، درج شرط عدم مسئولیت در قرارداد در خصوص مسئولیت‌های قراردادی راجع به خسارت‌های مالی معتبر خواهد بود؛ لیکن استفاده از این شرط در خصوص خسارت‌های وارده به تمامیت جسمانی، شخصیت انسان و خسارت‌های ناشی از تقصیر عمدی و سنگین فاقد اعتبار دانسته شده است. اما در حوزه مسئولیت‌های خارج از قرارداد، به دلیل مغایرت بهره‌برداری از این شرط با نظم عمومی و گسترش بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی، شرط عدم مسئولیت را قابل قبول نمی‌دانند، هرچند این دیدگاه مورد انتقاد برخی از حقوق دانان آن کشور قرار گرفته است.

در انگلستان بر اساس قانون شروط ناعادلانه قراردادی^{۲۷}، شروط عدم مسئولیت و تحدید مسئولیت نمی‌تواند راجع به آسیب‌های بدنی و مرگ اشخاص، ناشی از غفلت و تقصیر شخص مسئول وضع شود و همان‌طور که از نام این قانون پیداست، چنانچه شروط معافیت از مسئولیت منشأ بروز بی‌عدالتی و ایجاد شرایط نامعقول برای هر یک از طرفین باشد، فاقد اعتبار خواهد بود.

در حقوق ایران به نظر می‌رسد شروط عدم مسئولیت و تحدید مسئولیت راجع به خسارات مالی^{۲۸}، اولاً بنا بر اصل آزادی قراردادی مذکور در ماده ۱۰ ق.م.ق.^{۲۹}؛ ثانیاً، طبق قاعده تسلیط مذکور در ماده ۳۰ ق.م.ق.^{۳۰}؛ و ثالثاً، مستند به مواد ۳۸۷ و ۳۸۶ ق.ت. که توافق بر تعیین میزان خسارت کمتر از خسارت واقعی را مورد شناسایی قرار داده است، پذیرفته شده است. لازم به ذکر است که شروط تحدید مسئولیت، عدم مسئولیت و شروط مصونیت در مواردی که ناظر به

۲۶. سید حسین صفایی و حبیب‌الله رحیمی، *مسئولیت مدنی، الزامات خارج از قرارداد* (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۲)، ۱۸۲ و ۱۸۳.

27. The Unfair Contracts Terms Act 1977

۲۸. محمد عیسائی تفرشی، خدیجه شیروانی و علیرضا آیین، «شروط استثناء در مسئولیت قراردادی، مطالعه تطبیقی در فقه امامیه، حقوق ایران و حقوق انگلیس»، *پژوهش‌های حقوق تطبیقی* ۲۱(۴) (۱۳۹۶)، ۱۲۸.

۲۹. ماده ۱۰: «قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده‌اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد نافذ است.»

۳۰. ماده ۳۰: «هر مالکی نسبت به مایملک خود حق همه‌گونه تصرف و انتفاع دارد مگر در مواردی که قانون استثناء کرده باشد.»

مرگ، آسیب به تمامیت جسمانی و لطمه به حقوق مربوط به شخصیت و شرافت اشخاص، تقصیر عمدی و سنگین، تدلیس ذی‌نفع شرط و در تعارض با نظم عمومی و اخلاق حسنه باشد، باطل خواهد بود.^{۳۱} زیرا ایجاد مسئولیت برای کسی که به جسم یا حقوق مربوط به شخصیت و آزادی صدمه می‌زند، وسیله‌ای برای جلوگیری از بی‌مبالاتی‌ها و هشدار برای احتیاط است. لذا از بین بردن این وسیله بخشی از تضمین اجتماعی حقوق مربوط به شخصیت را از بین می‌برد و از این لحاظ خلاف نظم عمومی خواهد بود.^{۳۲}

۴-۲- شرط محدودکننده مسئولیت^{۳۳}

شرط تحدید مسئولیت، به‌جای حذف مسئولیت بالقوه یک طرف به‌طور کامل، موجب ایجاد محدودیت در میزان مسئولیت شخص تا یک سقف معین می‌گردد. شرط محدودکننده مسئولیت، به طرف قرارداد اجازه می‌دهد تا میزان مسئولیت جبران خسارت‌های برخاسته از عمل شخص عامل زیان را پیش‌بینی و محاسبه کرده و سپس مسئولیت بالقوه او را تا یک مقدار مشخص، محدود نماید.^{۳۴} تعیین سقف مسئولیت در قرارداد، ممکن است بر اساس درصد مشخص از پیش تعیین‌شده از خسارت یا یک مبلغ ثابت باشد.^{۳۵} چنانچه میزان خسارات واقعی بیش از حداکثر میزان مسئولیت تعیین‌شده در قرارداد باشد، عامل ورود زیان تا میزان سقف تعیین‌شده در قرارداد مسئول جبران خسارات وارده خواهد بود. لیکن هرگاه مبلغ خسارات واقعی کمتر از میزان خسارات تعیین‌شده در قرارداد باشد، در این صورت جبران خسارت محدود به میزان خسارت واقعی می‌گردد. می‌توان گفت در جایی که شروط محدودکننده مسئولیت، موجب ایجاد مسئولیت به میزان بسیار اندک شوند، اثری بسیار مشابه با شرط عدم‌مسئولیت خواهند داشت. با پذیرش شروط عدم‌مسئولیت در نظام حقوقی ایران، اعتبار شروط تحدید مسئولیت نیز به قیاس اولویت از عمومات موادی چون ماده ۱۰ قانون

۳۱. محمد نکویی، شرط عدم‌مسئولیت، مطالعه تطبیقی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰)، ۱۸۹.

۳۲. ناصر کاتوزیان، الزام‌های خارج از قرارداد، ضمان قهری (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۲)، چاپ

دوازدهم، ۵۸۱.

33. Liability Limitation Clause

34. Glenn D West and Benton Lewis W, "Contracting to Avoid Extra-Contractual Liability. Can Your Contractual Deal Ever Really Be the 'Entire' Deal?," *The Business Lawyer* 64 (2009): 999.

۳۵. امین خرمیان اصفهانی، «جبران خسارت قراردادی در پرتو تخصیص ریسک قراردادهای (بالادستی) نفت و

گاز»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۳)، ۴۸.

مدنی، ماده ۵۱۵ ق.ا.د.م.^{۳۶} و مواد ۳۸۶ و ۳۸۷ ق.ت، قابل استنباط است.^{۳۷}

یکی از موارد معمول استفاده از شروط محدودکننده مسئولیت در قراردادهای نفت و گاز، درج شرط تحدید مسئولیت جبران خسارت‌های ناشی از تأخیرات پیمانکار در انجام تعهدات قراردادی خویش می‌باشد. بر این اساس، به‌عنوان مثال در بند ۵ ماده ۳ موافقت‌نامه نمونه قرارداد ای‌پی‌سی اختصاصی نفت مصوب ۱۳۹۶، مسئولیت پیمانکار درخصوص مجموع خسارت‌های ناشی از تکمیل بموقع کار، محدود به درصد معینی از مبلغ قرارداد گردیده است.^{۳۸} لذا چنانچه مبالغ ناشی از خسارت‌های تأخیر در تکمیل بموقع کار توسط پیمانکار، از مبلغ درصد تعیین شده از قیمت قرارداد بیشتر باشد، مسئولیت مازاد بر درصد مشخص در قرارداد برعهده کارفرما خواهد بود. همچنین ممکن است حداکثر مسئولیت مالی پیمانکار درخصوص خسارت تأخیر در تکمیل بموقع کار محدود به مبلغ مشخصی در قرارداد گردد؛ به‌عنوان مثال در قرارداد ۱۳۸۹ میان شرکت نفت فلات قاره ایران و شرکت جندی‌شاپور درخصوص سیستم تصفیه گاز، مطابق ماده ۹ موافقت‌نامه این قرارداد، حداکثر مسئولیت شرکت جندی‌شاپور به‌عنوان پیمانکار درخصوص جریمه تأخیر در تکمیل بموقع کار تا مبلغ ۱۱۸,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال، معادل مبلغ قرارداد در این پیمان خواهد بود.^{۳۹} لذا پیمانکار مازاد بر مبلغ قرارداد، در برابر خسارت‌های تأخیر در انجام تعهدات خود مسئول نخواهد بود.

علاوه بر تعیین محدودیت میزان مسئولیت در زمینه‌های مختلف چون خسارت تأخیر، مجموع مسئولیت‌های مالی پیمانکار در قراردادهای نفت و گاز در برابر کارفرما نیز تا سقف درصد و یا مبلغ مورد توافق در قرارداد محدود می‌شود. به‌عنوان مثال بر اساس ماده ۳۵ نمونه قرارداد تأمین تأسیسات و دستگاه‌های اساسی عملیات نفت و گاز دریایی ۲۰۰۵ انگلیس، حداکثر مجموع مسئولیت مالی پیمانکار در برابر کارفرما در رابطه با اجرای کارهای موضوع پیمان، محدود به مبلغ مورد توافق تعیین شده در پیوست قرارداد و در صورت فقدان چنین قیمتی، حداکثر مسئولیت مالی پیمانکار در برابر کارفرما محدود به میزان سقف مبلغ قرارداد خواهد بود.^{۴۰}

۳۶. ماده ۵۱۵: «... در صورتی که قرارداد خاصی راجع به خسارت بین طرفین منعقد شده باشد برابر قرارداد رفتار

خواهد شد ...»

۳۷. ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۴)، جلد ۴، ۲۴۴.

۳۸. ماده ۳-۵: «مجموع مبالغ مربوط به خسارت تأخیر در تکمیل بموقع کار، از ... درصد مبلغ پیمان بیشتر نمی‌شود.»

39. Article (9) Reference to Clause 32 of the General Conditions Company Shall be Entitled to Receive from Contractor an Amount of Iranian Rials 3'540'000'000 Per Day of Delay with a Maximum of Iranian Rials 118'000'000'000 for the Liquidated Damages.

40. Article (35.1) Before the Completion Date, the Contractor's Total Cumulative Liability to the Company Arising out of or Related to the Performance of the Contract Shall be Limited to the Sum

۴-۳- شرط مصونیت^{۴۱}

یکی دیگر از ابزارهای توزیع ریسک که در قراردادهای نفت و گاز به طور معمول مورد استفاده قرار می‌گیرد و به واسطه آن طرفین قرارداد با فاصله گرفتن از نرم‌های حقوقی مبادرت به تخصیص ریسک بر اساس نیازمندی‌ها و توانایی‌های خود می‌نمایند، شرط مصونیت می‌باشد.^{۴۲} به طور کلی، در نتیجه شرط مصونیت یک‌جانبه، تنها یکی از طرفین قرارداد از مسئولیت پاسخگویی در خصوص ریسک‌های معین در قرارداد مصون می‌گردد و مسئولیت جبران خسارت‌های وارده بر عهده طرف دیگر قرارداد، قرار خواهد گرفت. در صورتی که در ضمن شرط مصونیت متقابل^{۴۳}، طرفین قرارداد موافقت می‌کنند صرف نظر از اینکه تقصیر چه کسی عامل ایجاد خسارت شده است، خسارات وارده بر اموال و کارکنان خود که کنترل و نظارت بهتری بر آنها دارند را بپذیرند و طرف مقابل را از مسئولیت مصون نگاه دارند.^{۴۴} مصونیت متقابل ممکن است به صورت مصونیت جمعی^{۴۵} باشد، به این معنا که علاوه بر دو طرف اصلی قرارداد، پرسنل، شرکت‌های فرعی و کلیه اشخاص زیرمجموعه آنها نیز تحت پوشش این شرط قرار می‌گیرند.^{۴۶} به عنوان مثال بر اساس بند ۵ ماده ۱۴ نمونه قرارداد ای‌پی‌سی اختصاصی نفت، در خلال یک شرط مصونیت یک‌جانبه، پیمانکار موظف به مصون نگهداشتن کارفرما از هرگونه خسارت وارده به اشخاص ثالث و یا ادعاهای آنها در موارد مرتبط با موضوع پیمان، پاسخگویی و جبران خسارات وارده گردیده است^{۴۷} که به افزایش حداکثری مسئولیت‌های پیمانکار در خصوص پاسخگویی به هرگونه ادعای اشخاص ثالث منتهی گشته است. لیکن بر طبق بند ۶ ماده ۵۰ همین قرارداد، هر یک از کارفرما و پیمانکار در خلال یک مصونیت متقابل، مسئول جبران خسارات وارده به نیروی انسانی، ماشین‌آلات و ابزارآلات خود، ناشی از

Specified in Appendix 1 to Section I Form of Agreement, or in the Absence of Such Sum the Contract Price.

41. Indemnity Clause

۴۲. خرمیان اصفهانی، پیشین، ۱۱۹.

43. Mutual Indemnity

44. Greg Gorden and John Paterson, *Oil and Gas Law, Current Practice and Emerging Trends* (Dundee: Dundee University PRESS, 2007), 337.

45. Knock for Knock

۴۶. محیا موجی، «شرط مصونیت از مسئولیت در قراردادهای بالادستی نفت و گاز» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد

حقوق تجارت بین‌الملل، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۵)، ۱۷.

۴۷. ماده ۱۴-۵: «مسئولیت جبران هرگونه خسارت وارده به اشخاص ثالث و یا ادعاهای آنها، در موارد مرتبط با

موضوع پیمان، به عهده پیمانکار است و وی موظف به پاسخگویی و جبران خسارت‌ها و مصون نگاه داشتن کارفرما

از این‌گونه ادعاها و خسارت‌هاست.»

بروز شرایط قهری، خواهد بود.

شرط مصونیت دربردارنده دو شرط عدم‌مسئولیت و شرط جبران خسارت به‌طور هم‌زمان می‌باشد. به این صورت که شخص مصون‌شده در وهله نخست، از مسئولیت معاف می‌گردد و در ثانی اگر به او و یا دیگران خساراتی وارد شده باشد، مصون‌کننده مسئول جبران خسارات وارده خواهد بود. در نظام حقوقی ایران نیز اگرچه این شرط به‌صراحت در قوانین بیان نشده است، اما با بررسی سایر قواعد حقوقی ایران، می‌توان گفت امکان بهره‌برداری از این شروط در قراردادهای بالادستی نفت و گاز ایران وجود دارد. برای تحلیل اعتبار شرط مصونیت در حقوق ایران، برای بخش نخست که شخص مصون‌شده معاف از مسئولیت می‌شود، از اعتبار شرط عدم‌مسئولیت در حقوق ایران و برای بخش دوم مبنی بر تعهد شخص مصون‌کننده به جبران خسارت، از اعتبار شرط ضمان که در ماده ۶۸۴ ق.م. بیان شده است، می‌توان استفاده کرد.

لذا مصونیت توافقی میان طرفین قرارداد است که به‌موجب آن، یک طرف (در مصونیت یک‌جانبه) یا هر دو (در مصونیت متقابل) موافقت می‌کنند هرگونه مسئولیت، ضرر و خساراتی که توسط دیگری از برخی اقدامات و شرایط مشخص به بار می‌آید را به‌عهده بگیرند. خسارات قابل‌جبران به‌وسیله شرط مصونیت شامل خسارات مالی، صدمات، جراحات جسمی، بیماری و مرگ، خسارات محیط‌زیستی و خسارات ناشی از یک دعوی می‌گردد.

زیان‌های وارده به اموال در پروژه‌های نفت و گاز باتوجه‌به استفاده از تأسیسات و تجهیزات گران‌قیمت، درج شرط تسهیم مسئولیت جبران خسارت‌های احتمالی وارده به تجهیزات و تأسیسات در قرارداد در راستای تعیین تکلیف راجع به خسارات وارده به اموال هر یک از طرفین قرارداد و کارکنان آنها و یا هر شخص ثالثی، دارای اهمیت ویژه است. به‌طور مثال طبق بند ۳ و ۶ ماده ۳۷ قرارداد ای‌پی‌سی کلید در دست فاز ۱۹ پارس جنوبی، پیمانکار کارفرما را نسبت به هرگونه ادعا، کلیه هزینه‌ها، مسئولیت‌ها و تقاضای مطالبات مربوط به خسارات و ضررهای وارده به تأسیسات و تجهیزات در تملک یا تحت اجاره پیمانکار در جریان اجرای کارهای موضوع قرارداد، هرچند به سبب تقصیر کارفرما و یا نمایندگان و کارمندان او ایجاد شده باشد، مصون می‌نماید. درمقابل کارفرما نیز متعهد به مصون نمودن پیمانکار درخصوص هرگونه ضرر و یا خسارت به اموال کارفرما و تمامی کارکنان و شرکت‌های وابسته کارفرما گشته است. همچنین هر یک از کارفرما و پیمانکار بر اساس شرط مصونیت جمعی درج‌شده در بند ۲ و ۳ ماده ۳۸ این قرارداد متعهد به جبران هرگونه خسارت و ضررهایی که توسط اشخاص زیرمجموعه آنها به

اموال اشخاص ثالث وارد شده است، می‌باشد.^{۴۸}

مرگ و آسیب‌های بدنی وارده به اشخاص: باتوجه‌به اینکه فعالیت در پروژه‌های نفت و گاز با خطرات بسیاری همراه است و افراد زیادی برای اجرایی شدن یک پروژه نفت و گاز درگیر هستند؛ لذا تعیین تکلیف درخصوص این‌گونه خسارات وارده به یکی از طرفین قراردادی یا کارکنان آنها و یا شخص ثالث حائز اهمیت می‌باشد.^{۴۹} البته در این خصوص می‌بایست به قانون حاکم بر قرارداد رجوع کرد زیرا بسیاری از کشورها مانند ایران ممکن است مصونیت از خسارات وارده به اشخاص را چه به عمد و چه به غیرعمد نپذیرند. به‌عنوان مثال در بند ۱ ماده ۱۷ نمونه قرارداد ای‌پی‌سی کلید در دست فیدیک، با بهره‌برداری از شرط مصونیت جمعی به نفع کارفرما، کارکنان کارفرما و کارگزاران آنها، مسئولیت کلیه دعاوی، خسارات، عدم‌النتفع و هزینه‌های ناشی از آسیب‌های جسمی، بیماری و مرگ اشخاص به هر علتی در جریان طراحی، اجرا، تکمیل کار و یا رفع نواقص کار را مگر در شرایطی که منتسب به‌نوعی غفلت، اقدام عمومی و یا نقض قرارداد توسط کارفرما، هرکدام از کارکنان کارفرما و یا هر یک از کارگزاران کارفرما باشد؛ برعهده پیمانکار قرار داده است. درمقابل کارفرما، پیمانکار و کلیه کارکنان او را تنها در مواردی که آسیب‌های جسمانی، بیماری و یا مرگ اشخاص منتسب به هرگونه غفلت، اقدام عمدی، یا نقض قرارداد توسط کارفرما و یا هرکدام از اشخاص زیرمجموعه وی باشد، از هرگونه دعاوی، هزینه‌ها و خسارات، مصون و مبرا می‌نماید.^{۵۰}

48. Article 38.2 Contractor Shall Indemnify ... the Company ... against any and all Claim, Suits, Costs, Liabilities, Judgments, or Demands in Respect of Damage to, or Loss of Third Party Property ... Caused by any of the Contractor Indemnified Parties or any of their Respective Agencies ... in Relation to the Performance of the Contract.

38.3 Company Shall Indemnify the Contractor Indemnified Parties, their Respective Agents ... against any and all Claim, Suits, Costs, Liabilities ... in Respect of Damage to, or Loss of Third Party Property, Caused by Company or any of its Agents or Employees and Arising out of or in Relation to the Performance of the Contract.

۴۹. مسلم دارایی، مجید اقبال شاکری و جلال پرچمی، «تخصیص ریسک در انواع رویکردهای اجرایی قراردادهای مهندسی تدارکات ساخت (EPC)» (مقاله ارائه‌شده در ششمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت پروژه، ۱۳۸۹)، ۷.

50. Article (17.1) The Contractor shall Indemnify and Hold Harmless the Employer, the Employer's Personnel, and Their Respective Agents, against and from all Claims, Damages, Losses and Expenses ... in respect of: a) Bodily Injury, Sickness, Disease or Death, of any Person Whatsoever Arising out of or in the Course of or by Reason of the Works and the Remedying of any Defect, unless Attributable to any Negligence, Willful Act or Breach of the Employer's Personnel, or any of their Respective Agents.

The Employer Shall Indemnify and Hold Harmless the Contractor, the Contractor's Personnel, and their Respective Agents, against and from all Claims, Damages, Losses and Expenses ... in Respect of Bodily Injury, Sickness, Disease or Death, which is Attributable to any Negligence, Willful Act or Breach of the Contract by the Employer, the Employer's Personnel, or any of their Respective Agents.

خسارات آلودگی‌های زیست‌محیطی: باتوجه‌به نقش چشمگیری که فعالیت‌های مرتبط با نفت و گاز در ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی دارند، توزیع مسئولیت درخصوص این خسارات می‌تواند در روند اجرایی پروژه، از بروز اختلافات مرتبط جلوگیری نماید. به‌طور مثال در بند ۳ و ۴ ماده ۱۸ نمونه قرارداد عملیات حفاری دریایی کشور انگلیس که توسط مؤسسه نفت و گاز ال‌اوجی‌آی‌سی منتشر شده است، مسئولیت‌های ناشی از ریسک‌های محیط‌زیستی با استفاده از شرط مصونیت جمعی میان کارفرما و پیمانکار به این ترتیب توزیع شده است که کارفرما گروه پیمانکار و کلیه افراد زیرمجموعه پیمانکار را در برابر هرگونه ادعا و خسارات ناشی از آلودگی‌ها و آلاینده‌های نشئت‌گرفته از مخزن نفت و گاز و یا از اموال و تجهیزات کارفرما و هر آنچه مانند گل‌های آلوده به نفت، منابع رادیواکتیو و مواد مشابه که به دستور کارفرما در طول اجرای مفاد قرارداد استفاده شده‌اند، مصون نگاه می‌دارد. درمقابل پیمانکار نیز گروه کارفرما، تمامی شرکت‌ها و آژانس‌ها و کارکنان زیرمجموعه کارفرما را در برابر هرگونه ادعا و خسارات ناشی از آلودگی‌های نشئت‌گرفته از بدنه واحد حفاری در سطح و یا زیر سطح آب و همچنین آلودگی‌های ناشی از سایر اموال و تجهیزات گروه پیمانکار که در روی سطح آب واقع شده است، مصون نگاه می‌دارد.^{۵۱}

خسارات ناشی از یک دعوی: نظر بر اینکه خواسته‌ها در دعوی مربوط به صنعت نفت و گاز بسیار ارزشمند می‌باشند، هزینه دادرسی و حق‌الوکاله و کلا، ازجمله مسائلی است که می‌بایست درخصوص آنها در قرارداد تعیین تکلیف صورت گیرد. به‌عنوان مثال در ذیل موارد مربوطه به شرط مصونیت در بند ۱۱ ماده ۱۱ نمونه قرارداد آی‌پی‌سی کشور ایران، کارفرما از پرداخت هرگونه هزینه و مخارج مرتبط با جریان دادخواهی، مصالحه و سازش و یا هرگونه حل‌وفصل اختلاف در رابطه با ضرر یا خسارات تحمیل‌شده به شرکت ملی نفت ایران و یا اشخاص ثالث در اثر قصور پیمانکار، پیمانکاران فرعی، کارکنان و نمایندگان پیمانکار در

51. Article (18.3) ... the Company Shall Save, Indemnify, Defend and Hold Harmless the Contractor Group From and against any Claim of Whatever Nature Arising from Pollution and/ or Contamination Including without Limitation Such Pollution and/ or Contamination Emanating from the Reservoir or from the Property of the Company Group Including Oil Based Muds or Similar Materials Used on the Instruction of the Company, the Discharge of Contaminated Cuttings or Storage, Use or Disposal of Radioactive Sources Arising from or Related to the Performance of the Contract.

Artice (18.4) ... the Contractor shall Save, Indemnify, Defend and Hold Harmless the Company Group from and against any Claim of Whatever Nature Arising from Pollution Originating from the Hull of the Drilling Unit Located above or below the Surface of the Water and/ or the Other Property and Equipment of the Contractor Group Located above the Surface of the Water ...

جریان اجرای عملیات نفتی، مصون گردیده است.^{۵۲}

با این حال، دامنه خسارات تحت پوشش شرط مصونیت، بستگی به قدرت چانه‌زنی هر یک از طرفین و توافق آنها در هنگام انعقاد قرارداد دارد. نظر به اینکه شرط مصونیت موجب انتقال ریسک مالی از یک طرف به طرف دیگر می‌شود؛ لذا شخص مصون شده اگرچه ممکن است به لحاظ قانونی در برابر خسارت‌ها و هزینه‌های ایجاد شده مسئول باشد، لیکن بر اساس شرط مصونیت، از پذیرش و جبران هزینه‌ها و ضررهای موارد مشمول شرط مصونیت، معاف می‌باشد. لذا در زمان توافق در خصوص شرط مصونیت، ضروری است توانایی مالی شخص مصون‌کننده در نظر گرفته شود؛ زیرا در صورتی که حوادث پیش‌بینی شده به وقوع بپیوندند و مصون‌کننده فاقد قدرت مالی لازم برای پوشش خسارات احتمالی باشد، این موضوع می‌تواند شکست‌های مالی مصون‌کننده را در پی داشته باشد.

استفاده از شرط مصونیت متقابل به‌طور گسترده‌ای در صنعت نفت و گاز مورد پذیرش واقع شده است؛ زیرا این شیوه توزیع مسئولیت، علاوه بر اینکه طرف قراردادی را که به بهترین شکل قادر به مقابله با ریسک معین می‌باشد؛ موظف به پذیرش و مدیریت آن می‌نماید؛ امکان اجتناب طرفین قرارداد از توزیع ریسک بر مبنای تقصیر که مستلزم دادرسی پرهزینه و زمان‌بر برای اثبات مسئولیت عامل زیان می‌باشد را فراهم می‌آورد. علاوه بر این از مزایای وجود چنین شرطی می‌توان به پیشگیری از بروز اختلافات پیچیده میان کارفرما و پیمانکار و جلوگیری از اخذ پوشش‌های بیمه‌ای مضاعف در پروژه که منجر به کاهش هزینه‌های پروژه، به‌ویژه در قراردادهای بالادستی که تهیه پوشش‌های بیمه‌ای با پرداخت حق بیمه‌های سنگین را می‌طلبد، اشاره کرد.^{۵۳}

استفاده از شرط مصونیت در قرارداد نفت و گاز نشان‌دهنده تلاش طرفین برای توزیع ریسک‌های ناشی از اجرای پروژه می‌باشد. باید توجه داشت هدف انجام مذاکره در مورد استراتژی تخصیص ریسک در یک قرارداد، نباید استفاده از برتری قدرت معاملاتی و تحمیل بیش‌ازحد مسئولیت بر یک طرف و مبراً دانستن طرف دیگر از هرگونه مسئولیتی باشد؛ بلکه

52. Article (11.11) It Is Understood and Agreed that no Costs and Expenses Associated with Defending, Paying, Compromising or Otherwise Settling any Claims in Relation to Loss or Damage Suffered by N.I.O.C and/ or Third Parties as a Result of the Petroleum Operations Carried out by Contractor and/ or Its-Subcontractor(s) and their Representatives, Personnel and Agents Caused by their Negligence Shall be Reimbursed by N.I.O.C.

۵۳. عادل ابراهیم‌پور اسنجان، سید نصرالله ابراهیمی و محمود باقری، «تحلیلی بر شرط پذیرش مسئولیت و جبران خسارت (موردکاوی قراردادهای نفت و گاز)»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی ۲۰(۳) (۱۳۹۵)، ۲۴.

هدف از انجام مذاکرات قراردادی، رسیدن به یک توافق دوجانبه در مورد نحوه توزیع مسئولیت‌ها و ریسک‌های موجود در یک پروژه، با در نظر گرفتن مفاهیمی چون انصاف، استانداردهای صنعتی، قابلیت اجرا، قابلیت بیمه و دیگر معیارهای کاهش ریسک و کارایی معامله می‌باشد.

می‌توان گفت مقررات مربوط به مصونیت، به‌خصوص در صنایع نفت و گاز که مسئولیت به‌صورت بالقوه دارای اهمیت می‌باشد، احتمالاً مهم‌ترین بخش قرارداد هستند.^{۵۴} لذا بند مربوط به شرط مصونیت باید توسط هر دو طرف مصون‌کننده و مصون‌شده، به دقت مورد توجه قرار گیرد.

۴-۴- شرط وجه التزام

به‌موجب شرط وجه التزام که از آن به شرط خسارت، خسارت مقطوع، یا خسارت قراردادی تعبیر می‌شود، متعاقدين در زمان انعقاد قرارداد، مبلغ ثابتی را به‌عنوان جبران خسارت ناشی از عدم‌اجرای تعهد و یا ناشی از تأخیر در اجرای تعهد تعیین می‌نمایند.^{۵۵} در نظام حقوقی انگلیس، مقوله وجه التزام قراردادی یا شروط توافق بر خسارت بر دو قسم می‌باشد:

چنانچه شروط قراردادی برای اجرای تعهد اصلی، جنبه جزیی و تحزیری داشته باشد و دارای ارتباط معقول و متناسب با خسارت واقعی نباشد؛ گویی شرط تنظیم‌شده، متضمن جریمه است^{۵۶} و دادگاه‌های انگلیس معمولاً درخصوص شرط تنبیهی تصمیم بر برائت ذمه متعهد از مسئولیت مندرج در آن شرط گرفته است و آن را غیرقابل اجرا می‌دانند.^{۵۷} به‌عنوان مثال درج شرط وجه التزام روزانه پنج میلیون به ازای هر روز تأخیر در تحویل خانه، گویی مجازاتی است از نوع جریمه نقدی؛ درحالی‌که وضع مجازات برعهده حقوق عمومی است، نه روابط خصوصی افراد.

درمقابل چنانچه شرط خسارت به‌گونه‌ای برای تقویم خسارت مقطوع^{۵۸} که احتمالاً از تخلف از اجرای تعهد ناشی می‌گردد، طراحی شده باشد که میزان خسارت مقطوع تعیین شده

54. Wan Zulhafiz Zahari and Mohd Shahril Nizam Radzi, "Enforceability of Knock-For-Knock Indemnities in Oil Field Service Contracts in Thailand," (The Proceedings of the 5th ICADA, 2016), 430.

۵۵. محمدباقر قربانی‌وند، «تحلیل موقعیت وجه التزام در قراردادها»، ماهنامه کانون وکلا ۱۸۸ و ۱۸۹ (۱۳۸۴)، ۹۰.

56. Penalty Clause

۵۷. مرتضی عادل، «توافق بر خسارت در کامن‌لا»، مجله مطالعات حقوق تطبیقی ۳(۲) (۱۳۹۱)، ۱۰۳.

58. Liquidated Damage

در قرارداد، متناسب با میزان خسارت واقعی باشد؛ شرط مزبور، متضمن وجه التزام است و محاکم انگلیس این شرط را می‌پذیرند و خواهان، بی‌آنکه نیازی به اثبات ورود خسارت به وی وجود داشته باشد، به‌صرف تخلف از تعهد قراردادی مذکور در قرارداد، به میزان مبلغ شرط، مستحق دریافت خسارت نقض قرارداد خواهد بود.^{۵۹}

در حقوق ایران بر اساس ماده ۲۳۰ قانون مدنی که بیان می‌دارد: «اگر در ضمن معامله شرط شده باشد که در صورت تخلف، متخلف مبلغی به‌عنوان خسارت تأدیه نماید، حاکم نمی‌تواند او را به بیشتر یا کمتر از آنچه که ملزم شده است، محکوم کند»؛ چه مبلغ شرط خسارت قراردادی متناسب با مبلغ واقعی ضرر باشد و چه جنبه جریمه داشته و به‌مراتب بیشتر از میزان خسارت واقعی باشد، دادگاه متعهد را به پرداخت مبلغ شرط خسارت مقطوع محکوم می‌نماید. لذا برخلاف شرط تحدید مسؤلیت که به‌موجب آن، چنانچه میزان خسارت کمتر از حداکثر مسؤلیت تعیین‌شده در قرارداد باشد، فرد مسئول موظف به جبران خسارت واقعی ایجادشده می‌باشد؛ بر اساس شرط وجه التزام حتی در شرایطی که میزان خسارت واردشده کمتر از مبلغ شرط خسارت تعیین‌شده در قرارداد باشد نیز شخص مسئول جبران خسارت، موظف به پرداخت خسارت مقطوع بیان‌شده در قرارداد خواهد بود. همچنین برخلاف قاعده عمومی مسؤلیت قراردادی که نیازمند اثبات ورود خسارت به زیان‌دیده می‌باشد، در صورت تعیین وجه التزام در قرارداد، متضرر نیازی به اثبات ورود خسارت و میزان آن نداشته و صرف اثبات تخلف متخلف، برای دریافت مبلغ مقطوع تعیین‌شده در قرارداد، کفایت می‌کند.^{۶۰}

به‌عنوان مثال در بند ۲ ماده ۲۶ و بند ۸ ماده ۳۳ نمونه قرارداد ای‌پی‌سی اختصاصی نفت ۱۳۹۶، برخلاف خلأ موجود در قرارداد ای‌پی‌سی نشریه ۵۴۹۰، در راستای برقراری توازن میان ریسک‌های کارفرما و پیمانکار، ضمانت‌اجرای وجه التزام درمقابل تأخیرات کارفرما در انجام بموقع تعهدات قراردادی وی در زمینه تحویل زمین محل اجرای پروژه و همچنین پرداخت صورت‌وضعیت‌های پیمانکار، پیش‌بینی شده است. بر این اساس کارفرما موظف به پرداخت مبلغی به میزان تعیین‌شده در شرایط خصوصی به تناسب مدت تأخیر می‌باشد. لیکن در موارد مسکوت در شرایط خصوصی، کارفرما موظف به پرداخت معادل سود سپرده بلندمدت

۵۹. محمدرضا پاسبان، پرویز رحمتی و سارا غریبی، «تحلیل اقتصادی نهاد وجه التزام با تأکید بر نظام حقوقی

کامن‌لا و رومی ژرمنی»، *دانش حقوق مدنی* ۳(۲) (۱۳۹۳)، ۱۷.

۶۰. مرتضی عادل، «توافق بر خسارت در قراردادها»، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشکده تهران* ۵۳

(۱۳۸۰)، ۹۱.

بانکی اعلامی بانک مرکزی به تناسب زمان تأخیر و مبلغ صورت وضعیت مورد تأیید کارفرما و پرداخت معادل سود سپرده بلندمدت بانک مرکزی به ازای هر ماه تأخیر برای آن بخش از مبلغ کارها که در تحویل محل اجرای آن تأخیر شده است، می‌باشد. در مقابل به لحاظ اهمیت عنصر سرعت و لزوم تکمیل هرچه سریع‌تر کارها در پروژه‌های نفت و گاز، در این قراردادها، اغلب مبالغ مقطوعی به عنوان خسارت تأخیر در انجام تعهدات قراردادی توسط پیمانکار نیز پیش‌بینی می‌شود؛ به طور مثال طبق بند ۱ ماده ۳۲ قرارداد تصفیه گاز میدان هنگام در قشم، میان شرکت نفت فلات قاره ایران و شرکت جندی شاپور در سال ۱۳۸۹، در صورت تأخیر پیمانکار در تکمیل کارهای موضوع پیمان بر اساس برنامه زمان‌بندی قرارداد، مطابق ماده ۹ موافقت‌نامه، کارفرما استحقاق دریافت ۳،۵۴۰،۰۰۰،۰۰۰ ریال ایران از مطالبات پیمانکار، بابت هر روز تأخیر به عنوان جریمه تأخیر را خواهد داشت. به همین ترتیب در قراردادهای نفت و گاز سایر کشورها نیز شاهد استفاده از درج وجه التزام در قراردادهای نفت و گاز، به عنوان یکی از روش‌های توزیع ریسک‌های قراردادی می‌باشیم. به طور مثال در ماده ۳۴ نمونه قرارداد تأمین تأسیسات و دستگاه‌های اساسی عملیات نفت و گاز دریایی ۲۰۰۵ انگلیس، ضمن تأکید بر این مسئله که مبالغ خسارت مقطوع مورد توافق طرفین در قرارداد بر اساس پیش‌بینی مبالغ واقعی خسارات ایجاد شده توسط پیمانکار و تنها به منظور جبران خسارات مالی کارفرما و نه به عنوان وسیله مجازات پیمانکار، تعیین گشته است؛ پیمانکار را موظف به پرداخت خسارات مقطوع به میزان تعیین شده در قرارداد در صورت عدم دستیابی به الزامات قراردادی و عدم تکمیل بموقع کارها بر اساس جدول زمان‌بندی قرارداد، می‌نماید.^{۶۱}

61. Article (34.1) If the Contractor Fails to Complete any of the Items Listed in Appendix 1 in Accordance with the Relevant Date Included in the Schedule of Key Dates and/ or Fails to Achieve the Requirements of the Contract in Respect of any Other Items Listed under the Heading Clause 34.1 Liquidated Damages in Said Appendix 1, the Contractor Shall be Liable to the Company for Liquidated Damages. The Amounts of Such Liquidated Damages Shall be as Specified in the Appendix 1.

Article (34.2) All Amounts of Such Liquidated Damages for which the Contractor may become are Agreed as a Genuine Pre-estimate of the Losses which May be Sustained by the Company in the Event that the Contractor Fails in its Respective Obligations under the Contract and not a Penalty. Such Liquidated Damages Shall be the Sole and Exclusive Financial Remedy of the Company in Respect of Such Failure.

۴-۵- بیمه

قرارداد بیمه، عقدی است که به موجب آن یک طرف (بیمه‌گر) در ازای مبلغ مشخصی (حق بیمه) متعهد به جبران خسارات وارده به طرف دیگر (بیمه‌گذار) یا پرداخت وجه معینی، پس از وقوع یک یا چند، حادثه مشخص می‌شود.^{۶۲}

لذا بیمه یکی از روش‌های رایج در تقسیم ریسک می‌باشد که به وسیله این نهاد خسارات ناشی از ریسک‌ها، در ازای حق بیمه به شخص دیگری منتقل می‌شود. بیمه، ممکن است از طریق طرفین به صورت مشترک و یا یکی از آنها انجام گیرد. یکی از عوامل تعیین‌کننده بهترین طرف قرارداد برای تحمل ریسک‌ها، انتخاب شخصی است که با هزینه کمتری بتواند ریسک مشخصی را بیمه کند.

۴-۵-۱- اهمیت و لزوم وجود پوشش‌های بیمه‌ای در صنایع نفت و گاز

سهم بسیار بالایی درآمدهای حاصل از صادرات نفت و گاز از درآمدهای بودجه عمومی و توازن بودجه و تأثیر آن بر رشد سرمایه‌گذاری، مؤید نقش پراهمیت صنعت نفت و گاز در اقتصاد کشور می‌باشد. طرح‌ها و پروژه‌های صنعت نفت و گاز و پتروشیمی به‌ویژه در بخش بالادستی، به دلیل تجمع مبالغ زیاد سرمایه‌های در معرض خطر در یک محل، برخورداری از پتانسیل بالای حادثه‌پذیری با در نظر گرفتن احتمال بروز خسارت‌های ناشی از وقوع حوادث ناگوار در هر یک از مراحل اکتشاف، استخراج، انتقال و فرآوری مواد نفتی و گازی و تأثیر منفی آن بر اقتصاد کشور، اهمیت روزافزون صنعت بیمه در این حوزه را بیش‌ازپیش نمایان ساخته است.^{۶۳} لذا صیانت از سرمایه‌های عظیم ملی و ایجاد رونق و رشد اقتصادی کشور، تعامل روزافزون دو صنعت نفت و گاز و بیمه را به‌عنوان یکی از اهرم‌های لازم جهت سرمایه‌گذاری مطمئن و جبران خسارت‌های احتمالی با پوشش‌های مناسب بیمه‌ای، می‌طلبد.

۴-۵-۲- بیمه ابزار مدیریت ریسک

در فعالیتهای صنعت نفت و گاز، مدیریت ریسک معمولاً یک بخش درونی است. طرفین قرارداد نفت و گاز در مواجهه با ریسک‌ها دو رویکرد را پیش می‌گیرند: ۱. مدیریت و توزیع

۶۲ محمدحسن صادق‌مقدم، حقوق بیمه (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۲)، جلد اول، ۵ و ۶

۶۳ عباس بهزاد مفرد، «انتقال مسئولیت در اجرای قراردادهای بالادستی صنعت نفت با استفاده از پوشش‌های

بیمه‌ای» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۳)، ۲۱۶.

ریسک میان طرفین قرارداد؛ ۲. بیمه کردن این ریسک‌ها و مخاطرات. لذا ریسک‌ها یا باید بین طرفین قرارداد نفتی تقسیم شود یا به شخص ثالث یعنی بیمه‌گر انتقال یابد.^{۶۴} وجود سهم زیادی از مواد سمی و قابل‌اشتعال، استفاده از فشار و دمای بالا، سرمایه بالای پروژه‌ها و ابزارآلات و امکان بالقوه برای ایجاد حوادثی که کیلومترها از حدود طرح خارج است، بدین معناست که مدیریت ریسک یک استراتژی حیاتی برای بقای این صنایع می‌باشد.^{۶۵}

یکی از ابزارهای مهم در مدیریت ریسک‌های پروژه‌های نفت و گاز، از جمله آلودگی‌های ناشی از دکل‌های حفاری و شناور، خسارات وارد شده به تجهیزات و اموال پیمانکاران، صدمات بدنی کارکنان، ریسک از دست دادن چاه، آلودگی‌های زیست‌محیطی، مسئولیت عمومی شخص ثالث و ریسک‌های متنوع دیگر، خرید پوشش‌های بیمه‌ای متناسب با ریسک‌ها می‌باشد. در صنعت نفت و گاز استفاده از صنعت بیمه جزء مهم‌ترین فازهای تصمیم‌گیری در مدیریت ریسک می‌باشد. شاید بتوان گفت از منظر کارفرمایان در صنعت نفت و گاز، باتوجه به ضعف در مدیریت بهینه ریسک و عدم قدرت مالی پیمانکاران نفت و گاز در پذیرش ریسک، باتوجه به هزینه‌های هنگفت این صنعت، بیمه، بهینه‌ترین و ارزان‌ترین روش انتقال در حوزه مدیریت ریسک می‌باشد.^{۶۶} تأثیر غیرقابل‌انکار نهاد بیمه با طیف وسیع پوششی در این پروژه‌ها موجب فراهم شدن فضایی با امنیت بیشتر به‌ویژه در کشورهایی که فقدان امنیت و ثبات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی موجب امتناع شرکت‌های بین‌المللی از سرمایه‌گذاری در این مناطق گردیده است، می‌شود.^{۶۷}

۴-۵-۳- دلایل عدم رشد بیمه

در کشورهای توسعه‌یافته صنعت بیمه از جایگاه خاصی برخوردار است. در این کشورها شرکت‌های بیمه باتوجه به تقاضا و ضرورت پوشش ریسک‌ها و توزیع آنها، همواره در پی توسعه فعالیت‌های خود و تحت پوشش قرار دادن ریسک‌هایی هستند که در گذشته قابل‌بیمه کردن

64. Stuart Beadnall and Simon Moore, *Offshore Construction: Law and Practice* (New York: Informa Law from Routledge, 2017), 270.

۶۵. فرخ جواندل جانانلو و منصور احمدنژاد، «قواعد حاکم بر بیمه‌نامه‌های عملیاتی توسعه میادین نفتی فراساحل»، *مطالعات حقوق انرژی* ۱ (۲) (۱۳۹۴)، ۱۶۹.

۶۶. عطیه صفری، پیشین، ۱۶.

۶۷. محمود باقری و عادل ابراهیم‌پور اسنجان، «تحلیلی بر شرط پذیرش مسئولیت/ جبران خسارت و انتقال آن به بیمه‌گر»، *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی* ۴۷ (۴) (۱۳۹۶)، ۶۰۳.

نبوده‌اند.^{۶۸} درحالی‌که ارقام و داده‌های عملکرد صنعت بیمه در حوزه نفت و انرژی در کشور ایران، حاکی از عدم تناسب سهم صنایع نفت و انرژی از صنعت بیمه کشور باتوجه به سهم عمده این صنایع در اقتصاد کشور می‌باشد. به طوری که این سرمایه‌ها به طور کامل تحت پوشش بیمه قرار نمی‌گیرند و یا بیمه‌نامه‌های موردنیاز از بازارهای بیمه‌ای خارج از کشور خریداری می‌شود. مهم‌ترین مانع رشد بیمه‌های انرژی عدم اشراف کامل بیمه‌گران و کارشناسان صنعت نفت و گاز به بیمه‌نامه‌های انرژی و بی‌توجهی مدیران دولتی به بحث‌های مربوط به مدیریت انتقال ریسک به علت اتکا به بودجه دولتی می‌باشد.^{۶۹} ضمن اینکه به علت تحریم‌های جامعه جهانی علیه جمهوری اسلامی ایران، شرکت‌های بیمه فعال در داخل کشور از سوی سازمان‌های معتبر جهانی، رتبه‌بندی نمی‌شوند و در نتیجه مردم و فعالان اقتصادی، دید روشنی از وضعیت شرکت‌های بیمه ندارند و یا اطمینان لازم به شرکت بیمه‌گر وجود ندارد و بیمه‌گران اتکایی خارجی نیز تمایل به انعقاد قراردادهای بلندمدت با شرکت‌های ایرانی ندارند.^{۷۰}

لذا ضروری است راهکارهای توسعه تعاملات فی‌مابین و افزایش ظرفیت و کارایی بازار بیمه‌های انرژی در کشور به طور جدی موردتوجه قرار گیرد. از جمله راهکارهای نیل به این هدف عبارتند از تقویت توان تخصصی صنعت بیمه در حوزه‌های انرژی، طراحی سازگار مناسب جهت سطح‌بندی پروژه‌های نفتی از حیث پیچیدگی‌های فنی، میزان ریسک و گستردگی و ارائه خدمات مشاوره مدیریت ریسک در صنعت بیمه کشور در کنار فروش بیمه‌نامه بر صنایع نفت و انرژی ضمن اشراف کامل به مسائل حقوقی قراردادی آن به گونه‌ای که منعکس‌کننده واضح و سریع ریسک‌های شناسایی شده در قراردادهای بیمه باشند.^{۷۱}

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۶۸. مجتبی ساکی‌زاده، «لزوم تعامل مؤثرتر بیمه با صنعت نفت و گاز»، ماهنامه علمی - ترویجی اکتشاف و تولید نفت و گاز ۱۰۴ (۱۳۹۲)، ۲۷.

۶۹. معصومه شامی، حسین خنیفر و حمیدرضا حسن‌زاده، «بررسی موانع رشد بیمه‌های انرژی در صنعت بیمه کشور و پیشنهاد راهکارهای مناسب»، مدیریت فرهنگ سازمانی ۱۲ (۴) (۱۳۹۳)، ۶۸۷.

۷۰. معصومه شامی، «بررسی دلایل عدم رشد بیمه‌های انرژی (نفت، گاز و پتروشیمی) در صنعت بیمه کشور، با ارائه راهکارهای مناسب» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد بازاریابی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۹۰)، ۳۴.

۷۱. مهدی صادقی‌شاهدانی، محمدمهدی عسگری، مقصود ایمانی و امیرملکی‌نژاد، «بررسی فقهی الزام پیمانکاران نفتی به بیمه کردن چاه‌های نفت و گاز»، پژوهشنامه بیمه ۳۲ (۲) (۱۳۹۶)، ۸۹.

۴-۵-۴- انواع پوشش‌های بیمه‌ای

در صنعت نفت و گاز، انعقاد بیمه به صورت کارآمد، می‌تواند موجبات آسودگی خاطر هر دو طرف پیمانکار و کارفرما را فراهم آورد؛ زیرا مخاطرات موجود، هر دو طرف قرارداد را در معرض ضرر قرار می‌دهد؛ اما همه ریسک‌های موجود در صنعت نفت و گاز، باتوجه به معیارهای بیمه‌پذیری، از جمله مهم‌ترین آنها، امکان پیش‌بینی احتمال وقوع خسارت و امکان تخمین میزان خسارات و تعیین حق بیمه، از سوی بسیاری از شرکت‌های بیمه، ماهیت بیمه‌پذیر ندارند^{۷۲}؛ چراکه وقوع بعضی حوادث در صنعت نفت و گاز ممکن است چنان فاجعه‌انگیز باشد که سبب ورشکستگی شرکت بیمه‌کننده شود (برای مثال ریسک از دست دادن مخزن، یا آلودگی‌های شدید محیط‌زیستی). اما ریسک‌هایی که میزان قابل‌تخمینی خسارت به‌بار می‌آورند، تحت پوشش‌های بیمه‌ای قرار می‌گیرند که ذیلاً به آنها می‌پردازیم.

درخصوص جایگاه بیمه‌های انرژی در کشور، باید گفت پروژه‌های عمرانی و زیربنایی که برای اکتشاف، استخراج، پالایش و پخش فرآورده‌های نفت و گاز و نیز پتروشیمی احداث می‌شوند، تحت عنوان پروژه‌های انرژی در صنعت بیمه مطرح هستند.^{۷۳} در بیمه نفت و انرژی ریسک‌های شرکت‌های نفتی، در بخش‌های مختلف، مانند سکویهای نفتی، پالایشگاه‌های نفت و گاز، پتروشیمی‌ها، محل اموال و تجهیزات خریداری شده، مقاطعه‌کاری و اشتباه در طراحی و نصب، آتش‌سوزی تجهیزات و امکانات، زیان‌های ناشی از عدم سود و بهره‌وری بر اثر توقف عملیات و ریسک‌های مرتبط با کارکنان این شرکت‌ها تحت پوشش قرار می‌گیرند.^{۷۴} باتوجه به توسعه دامنه پوشش‌های بیمه‌ای در صنعت نفت و گاز تقریباً تمامی فعالیت‌های این حوزه از مرحله اکتشاف تا تولید در قالب بیمه‌نامه‌های مختلفی تحت پوشش قرار می‌گیرند. بیمه‌نامه‌های حفاری، بیمه‌نامه سکویهای نفتی در دوران ساخت و بهره‌برداری، بیمه‌نامه‌های خطوط لوله در دوران ساخت و بهره‌برداری، بیمه‌نامه‌های از دست دادن درآمد، بیمه مسئولیت کارفرما، بیمه خسارت مادی برای پوشش اموال و تجهیزات پیمانکار، بیمه مسئولیت عمومی شخص ثالث شامل بیمه حمایت و جبران خسارت به جان و اموال این

۷۲. زهره دهدشتی شاهرخ، حامد عبدالعلی و مرضیه محمدپور دوستکوهی، «نوآوری برای بیمه کردن بیمه‌ناپذیرها»، *تازه‌های جهان بیمه* ۱۳ (۱۴۶ و ۱۴۷) (۱۳۸۹)، ۱۷ و ۱۸.

۷۳. صفری، پیشین، ۲۷.

۷۴. مسعود درخشان، «توسعه پوشش‌های بیمه‌ای در صنایع نفت، گاز و پتروشیمی»، *گستره انرژی* ۴ (۴۵) (۱۳۸۹)، ۲ و ۳.

افراد، بیمه کنترل فوران چاه، بیمه نشت و مسئولیت آلودگی محیط‌زیستی از مهم‌ترین بیمه‌نامه‌هایی هستند که بر اساس تعهدات قراردادی که در قالب فرمت‌های مدوّن شده از سوی مؤسّسات بیمه‌ای معتبر در دنیا تهیّه می‌شوند، جهت پوشش ریسک‌های قراردادی تأمین می‌شوند.^{۷۵}

اما علی‌رغم اینکه در اکثر قریب به اتفاق قراردادهای صنعت نفت و گاز دنیا، (مانند آنچه در ماده ۱۱ قرارداد آی‌پی‌سی^{۷۶} و ماده ۹ قرارداد ای‌پی‌سی اختصاصی نفت^{۷۷} کشور ایران بیان شده است)، مسئولیت‌های پیمانکار جهت تهیّه پوشش‌های بیمه‌ای موردنیاز جهت تحت پوشش قرار گرفتن کلیه تعهدات قراردادی پیمانکار، به‌صراحت پیش‌بینی می‌شود؛ لیکن قراردادها با این فرض که کارفرمایان در فراهم کردن بیمه سنجیده عمل خواهند کرد یا درغیراین‌صورت توانایی مالی متحمّل شدن تعهدات قراردادی خود را دارا می‌باشند؛ به‌ندرت کارفرما را متعهد به تهیّه پوشش‌های بیمه‌ای درخصوص تعهدات و مسئولیت‌های خود به‌عنوان تضمینی برای ایجاد اطمینان خاطر پیمانکار از دستیابی به منافع قراردادی می‌نمایند.^{۷۸} لذا قراردادهایی که به‌طور یکسان تهیّه پوشش‌های بیمه‌ای درخصوص تعهدات و مسئولیت‌های قراردادی را برای هر دو طرف کارفرما و پیمانکار پیش‌بینی می‌نمایند، قدم قابل‌توجهی در راستای توزیع متوازن مسئولیت‌های قراردادی میان طرفین قرارداد خواهند پیمود.

به‌طور کلی بیمه‌نامه‌های موجود در قراردادهای نفت و گاز یا به‌طور اختیاری از سوی پیمانکار برای تضمین سرمایه‌گذاری خود تهیّه می‌شوند، یا منشأ قانونی دارند مانند بیمه مسئولیت مدنی و بیمه شخص ثالث مربوط به وسایل نقلیه موجود در پروژه که پیمانکار به‌موجب قانون حتی درصورت عدم‌پیش‌بینی در قرارداد، موظف به تهیّه آنها می‌باشد و یا تعهد

۷۵. ابراهیم‌پور اسنجان، پیشین، ۹۸.

76. Article (11) Contractor shall, in Coordination with N.i.O.C and with its Prior Written Approval, Establish an Insurance Plan within Six Months from the Effective Date. An Insurance Coverage Plan shall Maintain Insurance Coverage in the Types (Including but not Limited to the Third Party Liability, Construction all Risks, Damage to Equipment, Installations and Environmental, and Pollution) and Amounts Required for the Performance of the Contract under the Laws, Rules and Regulations of Iran and Consistent with Good International Petroleum Industry Practices. ...

۷۷. ماده (۹) پیمانکار، موظف به تهیّه و تمدید اعتبار بیمه‌نامه‌های لازم برای پوشش تعهدات خود در رابطه با موضوع پیمان و تسلیم آن به کارفرما بر اساس پیوست ۶ است. ...

78. Kelechi Onyekachi Ofoegbu, "How Contractual Risk Allocation Provisions of Oil and Gas Contracts Have Been or May be interpreted by an English Court – A Case Study of Some Model Offshore Drilling Rig Contracts Developed in the United Kingdom, Canada and the United States of America," (Ph.D. Thesis, The University of Dundee, 2018), 351 and 352.

به انعقاد بیمه، دارای منشأ قراردادی است مانند بیمه تمام‌خطر نصب^{۷۹} و بیمه تمام‌خطر ساخت^{۸۰} که مسئولیت پیمانکار به تهمیه این دسته از بیمه‌نامه‌ها منوط به پیش‌بینی آنها در ذیل تعهدات پیمانکار در قرارداد می‌باشد.^{۸۱} در ادامه به بررسی بیمه تمام‌خطر پیمانکاری و بیمه مسئولیت، به‌عنوان مهم‌ترین بیمه‌نامه‌های موردنیاز در قراردادهای پیمانکاری، خواهیم پرداخت.

بیمه تمام‌خطر پیمانکاری^{۸۲}: از آنجایی که پیمانکار مسئولیت انجام تمامی کارهای موضوع پیمان، تکمیل و تحویل پروژه به‌نحو مقرر در قرارداد را برعهده دارد، انجام بیمه تمام‌خطر پیمانکاری به‌جهت تحت پوشش قرار دادن خطرات، برای پیمانکار، از اهمیت حیاتی برخوردار است. از سوی دیگر تهمیه بیمه‌نامه مذکور برای کارفرما نیز به‌جهت حصول اطمینان از جبران خسارت‌های وارده به کارهای پروژه از محل بیمه، دارای اهمیت است؛ لذا در قراردادهای پیمانکاری، کارفرما، پیمانکار را موظف به اخذ پوشش بیمه‌ای مناسب برای پروژه می‌نماید. بیمه تمام‌خطر پیمانکاری، کلیه خسارت‌های وارد به اموال از قبیل ماشین‌آلات، تجهیزات، تأسیسات و مستحقات را در محدوده مبلغ مذکور در بیمه‌نامه دربرمی‌گیرد و معمولاً شامل خسارات و ضررهای وارده به اشخاص یا اموال دیگران نمی‌باشد.

بیمه مسئولیت^{۸۳}: پیمانکار در انجام فعالیت‌های پیمانکاری خود ممکن است موجب ورود خسارت به اموال و یا تمامیت جسمانی کارکنان و خدمه تحت امر خود، کارکنان و نمایندگان کارفرما و یا اشخاص ثالث گردد. مسئولیت پیمانکار درمقابل زیان‌دیدگان ممکن است جنبه قراردادی (زمانی که پیمانکار تعهدات قراردادی خود را نقض می‌کند)، حرفه‌ای (زمانی که پیمانکار در انجام فعالیت‌های حرفه‌ای خود دچار قصور می‌شود) و مدنی (زمانی که در نتیجه فعالیت‌های پیمانکار به دیگران خسارت مالی یا بدنی وارد می‌شود) داشته باشد.^{۸۴}

اصولاً در قراردادهای نفت و گاز که از مصونیت‌های دوجانبه استفاده می‌کنند، فردی که در قرارداد متعهد شرط مصونیت قرار می‌گیرد، مسئولیتی را که متقبل شده است، بیمه می‌کند. لذا ارتباط تنگاتنگی بین بیمه و شرط مصونیت به‌عنوان مکانیسم‌های قابل تبادل تخصیص ریسک وجود دارد؛ اما شایان ذکر است که مصون‌کننده قادر نیست ریسک خطرات را در هر

79. Erection All Risk (EAR)

80. Construction All Risk (CAR)

۸۱. احمد مؤمنی‌راد و مصطفی مداحی‌نسب، «بیمه ریسک‌های موجود در پروژه‌های نفتی»، مطالعات حقوق

انرژی ۱ (۱۳۹۵)، ۱۵۳ و ۱۵۴.

82. Contractors All Risks Insurance

83. Liability Insurance

۸۴. عبدالحسین شیروی، حقوق تجارت بین‌الملل (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۵)، ۳۸۷.

حادثه‌ای بیمه کند. برای مثال، در صورتی که مقررات مصونیت، از شخص مصون شده در مقابل صدمهٔ بدنی یا خسارت‌های مالی که در نتیجهٔ غفلت و تقصیر سنگین و یا رفتار عمدی شخص مصون شده اتفاق افتاده، جبران خسارت به عمل می‌آورد؛ مصون‌کننده، ریسک‌هایی که تحت پوشش بیمه‌ای قرار نمی‌گیرند را متحمل می‌شود.^{۸۵} بنابراین، پیمانکار باید بیشتر تلاش کند تا مسئولیت در شروط مصونیت پذیرفته بشود چراکه ممکن است پیمانکار توسط شرکت بیمه برای مسئولیت‌های خاصی که در شرط مصونیت پذیرفته شده است، مورد حمایت قرار نگیرد. به‌طور کلی، شرط بیمه یکی از ویژگی‌های مهم در قراردادهای نفت و گاز است که نقش مهمی در کاهش ریسک‌های قراردادی دارا می‌باشد؛ بنابراین در موارد امکان تهیه پوشش‌های بیمه‌ای، بیمه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مکانیسم‌های تسهیم ریسک و ابزاری مالی برای مقابله با نتایج ریسک‌های به‌عهده گرفته‌شده توسط طرفین قرارداد، به کار گرفته می‌شود.

۵- توزیع ناعادلانهٔ ریسک

در قراردادهای نفت و گاز، تخصیص ریسک، بزرگ‌ترین و بحث‌برانگیزترین مسئله است و در مذاکرات قراردادی بیشترین زمان را به خود اختصاص می‌دهد. قراردادی منصفانه است که مطابق آن ریسک پذیرفته‌شده توسط افراد گوناگون به نسبت منافی باشد که از قرارداد، عاید آنها می‌شود. همان‌طور که تخصیص صحیح ریسک‌ها از مهم‌ترین عوامل موفقیت پروژه‌ها محسوب می‌شود، توزیع ناعادلانه و نامناسب ریسک در قرارداد، علاوه بر اینکه باعث ایجاد هزینه‌های مضاعف بر طرفین قرارداد و در مرحله بعد، کل جامعه می‌شود، مانع دستیابی به اهداف و نتایج متوقع قرارداد نیز خواهد شد.

۵-۱- نابرابری در قدرت چانه‌زنی

با وجود اهمیت موضوع توزیع مسئولیت‌ها در کارایی قرارداد، بعضاً شروط تخصیص ریسک به شکل عادلانه و شایسته به مسئلهٔ توزیع ریسک نمی‌پردازند و ممکن است تحت تأثیر نابرابری قدرت چانه‌زنی بین طرفین مذاکره در طول روند مذاکرات قراردادی، منجر به تحمیل ناعادلانه و پرمسئولیت شروط و خواسته‌های طرف غالب به طرف با قدرت چانه‌زنی ضعیف‌تر گردد. در عقود پیمانکاری نفت و گاز که کارفرما پیش‌نویس قرارداد را تهیه می‌کند، او تمایل دارد که در اسناد قراردادی از جمله شرایط عمومی پیمان، به‌طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر ریسک‌ها را به‌وسیلهٔ

۸۵. ایرج بابائی، «مسئولیت مدنی و بیمه»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی ۳(۴) (۱۳۸۰)، ۸۷ و ۸۸

شروط قراردادی، به پیمانکار منتقل کند.^{۸۶} این درحالی است که در طول روند مذاکرات قراردادی که اغلب بسیار مقابله‌ای هستند، احتمال نابرابری بالایی درخصوص قدرت چانه‌زنی در میان کارفرما و پیمانکار وجود دارد. تمایز در موقعیت چانه‌زنی می‌تواند موجب شود که یک طرف غالب و حاکم بر قرارداد شود و قادر به تحمیل شرایط و خواسته‌های خود بر طرف با قدرت چانه‌زنی ضعیف‌تر به روشی غیرقابل مذاکره گردد. در این موارد طرف ضعیف‌تر ممکن است متوجه شود که به او هیچ‌گونه فرصتی برای مذاکره درمورد مجموع شروط یک‌طرفه قبل از انعقاد قرارداد داده نشده است. لذا یا باید آن شروط را به‌عهده بگیرد یا باید قرارداد را ترک کند.^{۸۷} علی‌رغم نابرابری شرایط قراردادی، پیمانکاران ممکن است همچنان قرارداد را به‌جهت دستیابی به شغل امضاء نمایند. در این راستا، برخی از پیمانکاران ادعا می‌کنند آنها ملزم به برعهده گرفتن مسئولیت‌های سنگینی شده‌اند بدون اینکه حاشیه مناسب برای پذیرش پیامدهای ریسک‌های مرتبط به آن مسئولیت، وجود داشته باشد. این در صورتی است که کارفرما ممکن است به‌جهت سرشکن کردن خسارات در پروژه‌های متعدد در خلال زمانی طولانی، در به‌عهده گرفتن ضرر در مقیاس بزرگ در یک پروژه خاص توانا‌تر باشد. درحالی که اگر پیمانکار مجبور به پذیرش ضررهای مشابه شود، ممکن است ورشکسته شود.^{۸۸} در صورتی که باید در نظر داشت، پذیرش یک ریسک خطرناک توسط یکی از طرفین قرارداد بدون اینکه توان مدیریت و پذیرش مسئولیت‌های آن را داشته باشد، برای طرف دیگر قرارداد نیز ریسک و خطر قلمداد می‌شود؛ زیرا عدم‌دستیابی به جبران خسارت وارده و عدم‌استیفای حقوق قراردادی متعهدله در چنین وضعیتی در عمل تفاوت‌چندانی با فقدان چنین تخصیص ریسکی نخواهد داشت. علاوه بر این، تخصیص یک‌جانبه ریسک موجب اتخاذ راهکارهای تدافعی توسط پیمانکار می‌شود که درنهایت به افزایش هزینه‌ها، تأخیر در پروژه و عدم‌دستیابی به اهداف و منافع قراردادی موردنظر کارفرما منتهی خواهد شد.^{۸۹}

۸۶. سید نصرالله ابراهیمی و محمود اکبری، «شناسایی، ارزیابی و مدیریت ریسک‌ها در قراردادهای طرح و ساخت نفت و گاز و تأثیر آن در پیشگیری طرح از ادعا و اختلاف»، پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران (۲۳) ۶ (۱۳۹۶)، ۹.

87. Wan Zullhafiz Zahari, "Allocation of Risk in the Oil and Gas Contracts in Malaysia: An Empirical Study," *Society of Interdisciplinary Business Research* 6(1) (2017): 11, 12.

88. Wan Zullhafiz Zahari, "Unfair Contract Terms Act 1977: does it Provide a Good Model in Regulating Risk Allocation Provisions in Oilfield Contracts in Malaysia?," *Trade and Global Markets* 8(1) (2015): 7.

۸۹. گرشاسب خزائی، مصطفی خانزادی و عباس افشار، «بهبه‌یابی تخصیص ریسک در پروژه‌های ساخت: با

الگوریتم بهینه‌سازی جامعه مورچگان (ACO)»، مجله مهندسی عمران شریف ۲-۲۹ (۳) (۱۳۹۲)، ۶۱.

باین حال، قرارداد به سادگی به خاطر اینکه طرفین دارای قدرت چانه زنی نابرابر هستند، ناعادلانه و فاقد اعتبار نخواهد بود؛ اما اگر نابرابری فاحش در قدرت چانه زنی همراه با شرایط بیش از حد مطلوب برای طرف قوی تر باشد، ممکن است نشانه هایی از اینکه قرارداد شامل عنصری از فریب یا اجبار است را تصدیق نماید، یا ممکن است بیانگر این حقیقت باشد که طرف ضعیف تر هیچ گونه انتخاب معنادار و هیچ جایگزین واقعی نداشته است. لذا در واقع رضایت نداشته یا به نظر نمی رسد رضایت در خصوص شروط ناعادلانه قرارداد داشته باشد.

۵-۲- آزادی قراردادی و سیاست عمومی

آزادی قراردادی به معنای اختیار طرفین قرارداد در خصوص شیوه طراحی و تنظیم مفاد قراردادی، اصل کلی حاکم بر حقوق قراردادها و عاملی مهم در رابطه با ایجاد ماهیت اولیه قراردادها می باشد. با توجه به این اصل، احزاب قراردادی، بهترین افراد برای تصمیم گیری در مورد شرایط قرارداد بر مبنای منافع خود می باشند؛ بنابراین، قانون باید از شروط قرارداد، به همان صورت که در قرارداد بیان شده است، حمایت به عمل آورد. با وجود این، گاه با هدف تأمین مصالح اجتماعی، عادلانه ساختن قرارداد یا حمایت از فرد زیان دیده، به رسمیت شناختن اصل آزادی قراردادی می تواند منوط به رعایت و تبعیت از استانداردهای مشخص گردد.^{۹۰} برای مثال، برخی حوزه های قضایی کامن لا، مفهوم ناعادلانه (غیرمنصفانه) را به این مقصود شناسایی کرده اند که در صورت وجود هرگونه شروطی در قرارداد که بسیار ناعادلانه و غیرمنصفانه است، نباید به سادگی اجازه داده شود قرارداد در آن فرم خاص به اعتبار خود باقی بماند.^{۹۱} همان طور که در ماده ۱۰ قانون مدنی اصل آزادی قراردادی، مشروط به عدم مخالفت صریح با قانون، مورد حمایت قرار گرفته است.

همچنین مفاد اصل چهلم قانون اساسی که بیان می نماید؛ هیچ کس نمی تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد، کلی بوده و در همه شاخه های حقوقی از جمله حقوق قراردادها، باید اعمال گردد. نحوه اعمال این اصل در حقوق قراردادها بدین صورت است که این اصل بر اصل آزادی قراردادها حاکم می شود و دامنه آن را محدود می نماید. لذا اگرچه اصل آزادی قراردادی، اصل اولیه در حقوق قراردادهاست و طرفین

۹۰. دیلمی، پیشین، ۵۸.

۹۱. عبدالحسین شیروی، «نظریه غیرمنصفانه و خلاف وجدان بودن شروط قراردادی در حقوق کامن لا با تأکید

بر حقوق انگلستان، آمریکا و استرالیا»، *مجمع آموزش عالی قم* ۴(۱۴) (۱۳۸۱)، ۴۰.

می‌توانند هر طور که مایل باشند مفاد قرارداد خود را تنظیم نمایند؛ اما طرفین قرارداد نمی‌توانند از آزادی قراردادی خود سوءاستفاده نموده و مفاد قراردادشان را طوری تنظیم نمایند که به ضرر غیر یا منافع عمومی باشد؛ چراکه در غیراین صورت، توافق آنها برخلاف اصل ۴۰ قانون اساسی بوده و می‌توان آن را باطل دانست.^{۹۲}

بنابراین قانون باید آزادی قراردادی در خصوص تخصیص ریسک را برای جلوگیری از رفتارهای ناعادلانه از طریق کنترل قانونی یا قضایی، بازبینی و واریسی نماید؛ زیرا قراردادهایی یافت می‌شوند که به خاطر عدم موقیّت آنها در طراحی شیوه توزیع مسئولیت و در نهایت آسیب رساندن به جامعه، در برابر منافع عمومی هستند.

به همین ترتیب برخی از شروط معافیت از مسئولیت قراردادی که در صنعت نفت و گاز مورد استفاده قرار می‌گیرند، به خاطر تبعیضانه بودن، به‌علاّت وجود نابرابری قدرت چانه‌زنی و مذاکره میان شرکت‌های قدرتمند نفتی یا کارفرمایان در مقایسه با پیمانکاران ضعیف‌تر، موردانتقاد واقع شده‌اند. اکثر جوامع بر این موضوع اتفاق نظر دارند که چنانچه خسارات ایجادشده در اثر تقصیر سنگین، سوءرفتار عمدی، نقض وظایف قانونی، تدلیس و نقض تعهد اساسی و هدف اصلی قرارداد از سوی ذی‌نفع شرط صورت پذیرفته باشد؛ شروط معافیت از مسئولیت قابل‌اعمال نخواهند بود و عامل ایجاد خسارت به میزان خسارت ایجادشده مسئول خواهد بود؛ زیرا شروط معافیت از مسئولیت نباید از یک طرف در برابر مسئولیت او به سبب ارتکاب تقصیر فاحش و شدید، حمایت قراردادی به عمل آورد. در برخی نظام‌های حقوقی، ناعادلانه بودن و یک‌طرفه بودن قرارداد یا شروط معین در قرارداد، به دادگاه اختیار می‌دهد از تنفیذ قرارداد خودداری یا شرط یا شروط ناعادلانه آن را بلااثر نماید.^{۹۳}

برای مثال، چهار ایالت لوئیزیانا، تگزاس، وایومینگ و نیومکزیکو در آمریکا دارای قانون ضدّ مصونیت در زمینه فعالیت‌های مربوط به نفت هستند. هدف اصلی قانون مصوب، ایجاد ممنوعیت برای کارفرمایان بزرگ از الزام پیمانکاران به مصون نمودن آنها می‌باشد و استدلال شده که این نوع مصونیت ممکن است تحت تأثیر نابرابری قدرت چانه‌زنی بین طرفین مذاکره بوده باشد که

۹۲. عباس اسدی، محمدباقر پارساپور و حسن بادینی، «حمایت از طرف ضعیف قرارداد از طریق حقوق اساسی»، پژوهش حقوق خصوصی ۲۳ (۱۳۹۷)، ۲۶.

۹۳. جلیل فنوتی، «اصل آزادی قراردادی: قراردادهای و شروط غیرعادلانه»، مطالعات اسلامی: فقه و اصول ۴۲ (شماره پیاپی ۸۵/۱) (۱۳۸۹)، ۱۳۶.

این وضعیت می‌تواند منجر به تحمیل ناعادلانه و پرمسئولیت شروط مصونیت قراردادی به طرف با قدرت چانه‌زنی ضعیف‌تر گردد و به منفعت عمومی آسیب برساند.^{۹۴}

در همین راستا، از رأی دادگاه درخصوص مسئولیت طرفین قرارداد در دعوی میان شرکت بی‌پی و ترنس اوشین در رابطه با خسارات ناشی از وقوع انفجار در چاه مکنو بر روی سکوی دیپ واتر هوریزون در پنجاه مایلی ایالت لوئیزیانا، موضع فعلی قانون آمریکا در رابطه با دامنه و شرایط تأثیر شرط مصونیت قابل‌برداشت است. در این پرونده علی‌رغم اینکه بر اساس بند ۱ ماده ۲۴ قرارداد حفاری میان شرکت بی‌پی و ترنس اوشین، شرکت ترنس اوشین بر مبنای شرط مصونیت، موافقت می‌نماید تا شرکت بی‌پی را از هرگونه مسئولیت‌های ناشی از آلودگی‌های سطح آب صرف‌نظر از اینکه تقصیر چه کسی عامل ایجاد آن خسارت گردد، مصون نگه دارد؛^{۹۵} لیکن دادگاه منطقه‌ای ایالت‌متحد آمریکا، منطقه شرقی لوئیزیانا، به‌علت تشخیص ارتکاب تقصیر سنگین از سوی شرکت بی‌پی، شرط مصونیتی که بر اساس آن شرکت بی‌پی از مسئولیت ناشی از آلودگی‌های در سطح آب مبرا می‌گردید را باطل و غیرقابل‌اعمال تشخیص داد.

نتیجه

باتوجه به ماهیت و وسعت ریسک‌ها در سناریوهای پرخطر و پروژه‌های پیچیده نفت و گاز و نظر بر اینکه بسیاری از دعاوی و اختلافات در پروژه‌های نفت و گاز، ناشی از عدم‌توجه جدی به بحث تخصیص ریسک به هنگام انعقاد قرارداد و در نظر گرفتن تدابیر مناسب برای مقابله با آن است؛ مدیریت قراردادی ریسک‌ها از طریق تخصیص صحیح ریسک در قرارداد به‌وسیله شروط توزیع قراردادی ریسک، با ایجاد تعادل در تعهدات طرفین در جهت کاهش اختلافات و دعاوی حقوقی میان طرفین قرارداد، کاهش هزینه‌های ناشی از ریسک‌ها، برقراری عدالت معاوضی و ایجاد رابطه برنده - برنده بین متعاملین و درنهایت دستیابی به اهداف تجاری

94. Nick Kangles, R Ben Rogers, Zahra Allidina and Chris Harris, "Risk Allocation Provisions in Energy Industry Agreements: Are We Getting it Right?," *Alberta Law Review* 49(2) (2011): 341, 342.

95. Article (24.1) Contractor shall Assume Full Responsibility for and shall Protect, Release, Defend, Indemnify, and Hold Company and its Joint Owners Harmless from and against any Loss, Damage, Expense, Claim, Fine, Penalty, Demand, or Liability for Pollution or Contamination, Including Control and Removal thereof, Originating on or above the Surface of the Land or Water, from Spills, Leaks, or Discharges of Fuels ... and without Regard to Negligence of any Party or Parties and Specifically without Regard to whether the Spill, Leak, or Discharge is Caused in Whole or in Part by the Negligence or other Fault of Company, its Contractors, Partners, Joint Ventures, Employees, or Agents. ...

قرارداد، نقشی اساسی و کلیدی ایفاء می‌کند. لذا اجرای موفق پروژه، در گروی طراحی ساختار مناسب قراردادی است که با درج شروط کلیدی انتقال و تخصیص ریسک، منجر به توزیع مسئولیت پذیرش و مدیریت ریسک‌ها به شکل کارآمد و بهینه گردد.

با وجود اینکه به‌طور سنتی، توزیع ریسک بر مبنای خطا و تقصیر یا نقض قرارداد است؛ اما امکان استفاده از شروط توزیع مسئولیت در قراردادهای نفت و گاز، مسئولیت طرفین قرارداد را مطابق با تمایلات و توانایی‌های آنها، تعدیل و تغییر داده است که نمونه‌ای از نمایه مفهوم آزادی قراردادی است. لذا یکی از مهم‌ترین مکانیسم‌های مدیریت قراردادی ریسک‌ها، استفاده از شروط توزیع مسئولیت در قرارداد از قبیل شروط عدم مسئولیت، شروط تحدید مسئولیت، شروط مصونیت و شروط وجه التزام و شرط الزام به اخذ پوشش بیمه‌ای مشخص برای تخصیص قراردادی ریسک‌ها به طرفی است که در بهترین موقعیت برای کنترل و مدیریت آنها قرار دارد که منتج به انعقاد قراردادی که ریسک‌های آن به شکل صحیح تخصیص یافته و اسنادی که بیانگر چگونگی مدیریت ریسک توسط هر یک از طرفین قرارداد است، خواهد شد. طرفین قرارداد می‌بایست شرایط اعتبار هر یک از این شروط را بر اساس قانون حاکم بر قرارداد خود، مورد توجه قرار دهند که در این مقاله شرایط اعتبار هر یک از این شروط بر مبنای قانون ایران، همچنین به‌طور تطبیقی با کشور انگلیس بررسی شده است.

در انتها باید گفت، طرفین قرارداد به‌منظور تدوین شروط توزیع و انتقال مسئولیت به شکل کارآمد و عادلانه، علاوه بر اینکه باید به‌طور کامل با دانش مدیریت ریسک و ریسک‌های مرتبط با یک پروژه خاص آشنا باشند، باید در نظر داشته باشند که صرف تحمیل حداکثری ریسک‌ها به یکی از طرفین قرارداد بدون اینکه توان مدیریت و پذیرش مسئولیت‌های آن را داشته باشد، به معنای پیروزی آنها در فرایند مذاکره و انعقاد قرارداد نخواهد بود؛ چراکه عدم دستیابی به جبران خسارت وارده و عدم استیفای حقوق قراردادی متعهدله در چنین وضعیتی در عمل تفاوت‌چندانی با فقدان چنین تخصیص ریسکی ندارد. لذا به‌جهت جلوگیری از سوءاستفاده طرف دارای قدرت معاملاتی برتر از موقعیت خود و نیز جهت همسویی قرارداد با ملاحظات مربوط به انصاف و نظم عمومی، شروط توزیع ریسک باید با هدف به حداقل رساندن ریسک‌های نهایی پروژه، ریسک را به‌طور شفاف و غیرمبهم به‌نوعی که متعهد شرط بر کیفیت و میزان تعهد خود، آگاهی و اشراف کامل داشته باشد، به شخصی که در بهترین موقعیت جهت مدیریت و کنترل آنها قرار دارد، در جهت تداوم ثبات پروژه تا نقطه نیل به اهداف قراردادی، تخصیص دهد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ابراهیم‌پور اسنجان، عادل، سید نصرالله ابراهیمی و محمود باقری. «تحلیلی بر شرط پذیرش مسئولیت و جبران خسارت (موردکاوی قراردادهای نفت و گاز)». *پژوهش‌های حقوق تطبیقی* ۲۰(۳) (۱۳۹۵): ۱-۲۶.
- ابراهیم‌پور اسنجان، عادل. «نقش حقوقی و قراردادی عوامل سه‌گانه مسئولیت، شرط پذیرش مسئولیت، جبران خسارت و انتقال آن به شرکت‌های بیمه‌ای و تعامل آنها با یکدیگر در تخصیص خطرپذیری: موردکاوی قراردادهای بالادستی بیع متقابل در صنعت نفت و گاز ایران و قراردادهای امتیازی نفتی انگلستان». پایان‌نامه دکتری تخصصی حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۵.
- ابراهیمی، سید نصرالله و محمود اکبری. «شناسایی، ارزیابی و مدیریت ریسک‌ها در قراردادهای طرح و ساخت نفت و گاز و تأثیر آن در پیشگیری طرح از ادعا و اختلاف». *پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران* ۶(۲۳) (۱۳۹۶): ۱-۲۷.
- اسدی، عباس، محمدباقر پارساپور و حسن بادینی. «حمایت از طرف ضعیف قرارداد از طریق حقوق اساسی». *پژوهش حقوق خصوصی* ۲۳ (۱۳۹۷): ۹-۳۹.
- اطمینان، علی. «بررسی تأثیر عدم تخصیص متناسب ریسک در قراردادهای صنعت ساخت بر اجرای پروژه‌ها». پایان‌نامه کارشناسی ارشد عمران مهندسی مدیریت و ساخت، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.
- بابائی، ایرج. «مسئولیت مدنی و بیمه». *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی* ۳(۴) (۱۳۸۰): ۶۹-۹۳.
- باقری، محمود و عادل ابراهیم‌پور اسنجان. «تحلیلی بر شرط پذیرش مسئولیت/ جبران خسارت و انتقال آن به بیمه‌گر». *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی* ۴۷(۴) (۱۳۹۶): ۵۸۹-۶۰۸.
- بهزاد مفرد، عباس. «انتقال مسئولیت در اجرای قراردادهای بالادستی صنعت نفت با استفاده از پوشش‌های بیمه‌ای». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۳.
- بیگدلی، سعید. «تطبیق دیدگاه آندره تنک در خصوص مبنای مسئولیت مدنی و قراردادی با موضع قانون مدنی ایران». *پژوهش‌نامه حقوق اسلامی* ۱۵(۴۰) (۱۳۹۳): ۱۶۰-۱۳۳.
- پاسبان، محمدرضا، پرویز رحمتی و سارا غریبی. «تحلیل اقتصادی نهاد وجه التزام با تأکید بر نظام حقوقی کامن‌لا و رومی ژرمنی». *دانش حقوق مدنی* ۳(۲) (۱۳۹۳): ۱۴-۲۸.
- پدرام، متین. *نفت بی‌خطر*. تهران: نشر دنیای اقتصاد، ۱۳۹۲.
- جواندل جانانلو، فرخ و منصور احمدنژاد. «قواعد حاکم بر بیمه‌نامه‌های عملیاتی توسعه میادین نفتی فراساحل». *مطالعات حقوق انرژی* ۱۱(۲) (۱۳۹۴): ۱۶۷-۱۸۴.
- خرمیان اصفهانی، امین. «جبران خسارت قراردادی در پرتو تخصیص ریسک قراردادهای (بالادستی) نفت و گاز». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۳.

خزائنی، گرشاسب، مصطفی خانزادی و عباس افشار. «بهینه‌یابی تخصیص ریسک در پروژه‌های ساخت: با الگوریتم بهینه‌سازی جامعه مورچگان (ACO)». *مجله مهندسی عمران شریف* ۲-۲۹ (۳) (۱۳۹۲): ۶۱-۶۹.

دارابی، مسلم، مجید اقبال شاکری و جلال پرجمی. «تخصیص ریسک در انواع رویکردهای اجرایی قراردادهای مهندسی تدارکات ساخت (EPC)» مقاله ارائه‌شده در ششمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت پروژه تهران، ۱۳۸۹.

درخشان، مسعود. «توسعه پوشش‌های بیمه‌ای در صنایع نفت، گاز و پتروشیمی». *گستره انرژی* ۴ (۴۵) (۱۳۸۹): ۴۲-۴۵.

دهدشتی، شاهرخ زهره، حامد عبدالعلی و مرضیه محمدپور دوستکوهی. «نوآوری برای بیمه کردن بیمه‌ناپذیرها». *تازه‌های جهان بیمه* ۱۳ (۱۴۶ و ۱۴۷) (۱۳۸۹): ۱۵-۲۶.

دیلمی، شیوا. «تخصیص ریسک در حقوق قراردادهای گاز و پتروشیمی». پایان‌نامه دکتری تخصصی حقوق خصوصی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۶.

رجبی خاصوان، جلال. «ریسک‌های قراردادهای ای‌پی‌سی در صنعت نفت و گاز و نحوه مدیریت آنها». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین‌الملل، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۰.

ساک‌زاده، مجتبی. «لزوم تعامل مؤثرتر بیمه با صنعت نفت و گاز». *ماهنامه علمی-ترویجی اکتشاف و تولید نفت و گاز* ۱۰۴ (۱۳۹۲): ۲۷-۳۰.

شامی، معصومه. «بررسی دلایل عدم‌رشد بیمه‌های انرژی (نفت، گاز و پتروشیمی) در صنعت بیمه کشور با ارائه راهکارهای مناسب». پایان‌نامه کارشناسی ارشد بازاریابی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۰.

شامی، معصومه، حسین خنیفر و حمیدرضا حسن‌زاده. «بررسی موانع رشد بیمه‌های انرژی در صنعت بیمه کشور و پیشنهاد راهکارهای مناسب». *مدیریت فرهنگ سازمانی* ۱۲ (۴) (۱۳۹۳): ۶۹۶-۶۸۱.

شیروی، عبدالحسین. «نظریه غیرمنصفانه و خلاف وجدان بودن شروط قراردادی در حقوق کامن‌لا با تأکید بر حقوق انگلستان، آمریکا و استرالیا». *مجمع آموزش عالی قم* ۴ (۱۴) (۱۳۸۱): ۴۳-۵.

شیروی، عبدالحسین. *حقوق تجارت بین‌الملل*. چاپ نهم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۵.

صادق‌مقدم، محمدحسن. *حقوق بیمه*. جلد اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۲.

صادقی شاهدانی، مهدی، محمدمهدی عسگری، مقصود ایمانی و امیرملکی‌نژاد. «بررسی فقهی الزام بیمه‌کاران نفتی به بیمه کردن چاه‌های نفت و گاز». *پژوهشنامه بیمه* ۳۲ (۲) (۱۳۹۶): ۸۵-۱۰۶.

صفایی، سید حسین و حبیب‌الله رحیمی. *مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)*. چاپ پنجم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۲.

صفری، عطیه. «شناسایی و بیمه مخاطرات (ریسک) توسعه و بهره‌برداری میدین نفت و گاز فراساحلی با تکیه بر چهارچوب قراردادی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق نفت و گاز، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۵.

صفری، محسن و حسین پاک‌طینت. «مسئولیت قهری قراردادی، تفاوت‌ها و کارکردها». *فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران* ۴۰ (۴) (۱۳۸۹): ۲۶۶-۲۴۷.

«ضوابط اجرای روش طرح و ساخت epc در پروژه‌های صنعتی». نشریه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور ۵۴۹۰ (۱۳۸۱).

طاهری‌فرد، علی و مصطفی سلیمی‌فر. «بررسی توزیع ریسک در نسل‌های اول، دوم و سوم قراردادهای بیع متقابل توسعه». فصلنامه اقتصاد انرژی ایران ۳ (۹) (۱۳۹۳): ۱۷۴-۱۵۱.

عادل، مرتضی. «توافق بر خسارت در قراردادها». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشکده تهران، ۵۳ (۱۳۸۰): ۷۷-۱۱۲.

عادل، مرتضی. «توافق بر خسارت در کامن‌لا». مجله مطالعات حقوق تطبیقی ۳ (۲) (۱۳۹۱): ۱۲۵-۱۰۱. علمی، حمیدرضا و آزاده حاج محمدجعفر. «بررسی تخصیص مسئولیت ریسک‌های سیلان و فوران در قراردادهای حفاری دریایی و امکان پوشش بیمه‌ای آن ریسک‌ها». مطالعات حقوق انرژی ۳ (۱) (۱۳۹۶): ۵۷-۷۹.

عیسانی تفرشی، محمد، خدیجه شیروانی و علیرضا آبین. «شروط استثناء در مسئولیت قراردادی (مطالعه تطبیقی در فقه امامیه، حقوق ایران و حقوق انگلیس)». پژوهش‌های حقوق تطبیقی ۲۱ (۴) (۱۳۹۶): ۱۰۹-۱۳۲.

قربانی‌وند، محمداقبر. «تحلیل موقعیت وجه التزام در قراردادها». ماهنامه کانون وکلا ۱۸۸ و ۱۸۹ (۱۳۸۴): ۲۵-۵۲.

قنوتی، جلیل. «اصل آزادی قراردادی: قراردادها و شروط غیرعادلانه». مطالعات اسلامی: فقه و اصول ۴۲ (شماره پیاپی ۸۵/۱) (۱۳۸۹): ۱۵۷-۱۳۵.

کاتوزیان، ناصر. الزام‌های خارج از قرارداد، ضمان قهری. چاپ دوازدهم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۲.

کاتوزیان، ناصر. قواعد عمومی قراردادها، جلد ۴. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۴.

ماکویی، احمد، ایرج مهدوی و فاطمه فرخیان. «تخصیص مناسب ریسک به کارفرما و پیمانکار در اجرای پروژه‌ها». مقاله ارسال شده در چهارمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت پروژه تهران، پورتال جامع علوم انسانی، ۱۳۸۷.

معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری. «مدیریت ریسک در پروژه‌ها». نشریه انتشارات معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ۶۵۹ (۱۳۸۷): ۲۲۵.

موافقت‌نامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان‌های مهندسی، تأمین کالا و تجهیزات، ساختمان و نصب (epc) اختصاصی نفت ۱۳۹۶.

موجی، محیا. «شرط مصونیت از مسئولیت در قراردادهای بالادستی نفت و گاز». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین‌الملل، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۵.

مؤمنی‌راد، احمد و مصطفی مذاحی‌نسب. «بیمه ریسک‌های موجود در پروژه‌های نفتی». مطالعات حقوق انرژی ۲ (۱) (۱۳۹۵): ۱۶۶-۱۴۵.

نکویی، محمد. شرط عدم‌مسئولیت (مطالعه تطبیقی). تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰.

(ب) منابع خارجی

American National Standard ANSI/PMI. *A Guide to the Project Management Body of Knowledge*. Forth Edition. Pennsylvania: Project Management Institute, 2008.

Beadnall, Stuart and Simon Moore. *Offshore Construction: Law and Practice*. New York: by Informa Law from Routledge, 2017.

Bunni, Nael G. *Risk and Insurance in Construction*. Second Edition. New York: Spon Press, 2003.

Charrett, Donald. *The Application of Contracts in Engineering and Construction Projects*. New York: Informa Law from Routledge, 2018.

Cooper, D., S. Grey, G. Raymond and P. Walker. *Project Risk Management Guidelines*. England: John Wiley & Sons Ltd, 2005.

Cooter, Robert and Thomas Ulen. *Law and Economic*. 6th Edition. Boston: Pearson Education, 2016.

Downie, David. *Contractual Risk Allocations*. California: Create Space Publisher, 2012.

Drilling Contract between VASTAR RESOURCES INTERNATIONAL COMPANY and READING & BATES FALCON DRILLING COMPANY. Dated: December 9, 1998, for "RBS-8D" "Deepwater Horizon".

FIDIC-Conditions of Contract for EPC/ Turnkey Projects Dated: 1999.

Gas Treatment Systems (Gas Gathering, Sweetening, Dehydration/ Dew Point Control, Gas Compression Systems and Sulfur Recovery Unit) Contract No. 4298- 89- 2 FG, between IRANIAN OFFSHORE OIL COMPANY and JONDI SHAPOUR COMPANY. Dated: December 21, 2010, in Qeshm Island.

General Conditions of Contract for Supply of Major Items of Plant and Equipment by LOGIC for the UK Offshore Oil and Gas Industry, Dated: December 2005.

General Conditions of Contract for Mobile Drilling Rigs, by LOGIC for the UK Offshore Oil and Gas Industry, Dated: December 1977.

Gorden, Greg and John Paterson. *Oil and Gas Law, Current Practice and Emerging Trends*. Dundee: Dundee University PRESS, 2007.

Iran Petroleum Contract ("IPC") Exploration, Development and Production Service Contract (E&P), Dated: 2015.

Kangles Nick, R. Ben Rogers, Zahra Allidina and Chris Harris. "Risk Allocation Provisions in Energy Industry Agreements: Are We Getting it RIGHT?." *Alberta Law Review* 49(2) (2011): 339-367.

Lam, K.C, D. Wang, Patricia T.K. Lee, Y.T. Tsang. "Modeling Risk Allocation Decision in Construction Contract." *International Journal of Project Management* 25(5) (2007): 485-493.

Lyons, Terry and Skitmore Martin. "Project Risk Management in the Queensland Engineering Construction Industry: A Survey." *International Journal of Project Management* 22(1) (2004): 51-61.

Mandaraka-Sheppard, Aleka. *Modern Maritime Law*. Vol. 2: Managing Risk and Liabilities. 3rd Edition. New York: Informa Law, 2013.

Onyekachi, Ofoegbu Kelechi. "How Contractual Risk Allocation Provisions of Oil and Gas Contracts Have Been or May be Interpreted by an English Court - A Case Study of Some Model Offshore Drilling Rig Contracts Developed in the United Kingdom, Canada and the United States of America." Ph.D. Thesis, University of Dundee, 2018.

The Engineering, Procurement, Supply, Fabrication, Construction, Installation, Commissioning, Start up and Performance Tests of Offshore Platforms, Pipelines and

Onshore Facilities and Upstream Subsurface and Drilling Contract No. POGC 655 - 89 – 35, between NATIONAL IRANIAN OIL COMPANY and the Consortium Consisting of PETROPARS Ltd COMPANY, IRANIAN OFFSHORE ENGINEERING AND CONSTRUCTION COMPANY and PETROPARS IRAN COMPANY. Dated June 15, 2010, for SOUTH PARS GAS FIELD DEVELOPMENT PHASE 19.

West, Glenn D. and W. Benton Jr Lewis. “Contracting to Avoid Extra-Contractual Liability Can Your Contractual Deal Ever Really be the 'Entire' Deal?.” *The Business Lawyer* 64 (2009): 999-1038.

Zulhafiz, Wan M. “On the Contractual Risk Allocation in Oil and Gas Projects.” *The Law Review* (2017): 168-193. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3052064>.

Zulhafiz, Wan M. and Radzi, Mohd Shahril Nizam. “Enforceability of Knock-For-Knock Indemnities in Oil Field Service Contracts in Thailand.” The Proceedings of the 5th ICADA, Bangkok, Thailand, 2016.

Zulhafiz, Wan M. “Allocation of Risk in the Oil and Gas Contracts in Malaysia: An Empirical Study.” *Society of Interdisciplinary Business Research* 6(1) (2017): 1-48.

Zulhafiz, Wan M. “Unfair Contract Terms Act 1977: Does it Provide a Good Model in Regulating Risk Allocation Provisions in Oilfield Contracts in Malaysia?.” *Trade and Global Markets* 8(1) (2015): 3-16.

